

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE SELÇUKLULARI ZAMANINDA TOKAT VE
ÇEVRESİNDEKİ KERVANSARAYLAR

Hazırlayan
Ali TAŞTAN

Tarih Ana Bilim Dalı
Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Prof. Dr. Münir ATALAR

TOKAT – 2010

TÜRKİYE SELÇUKLULARI ZAMANINDA TOKAT VE
ÇEVRESİNDEKİ KERVANSARAYLAR

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 14 /05/2010

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Prof. Dr. M. Münir ATALAR

Üye: Yrd. Doç. Dr. Erkan GÖKSU

Üye: Yrd. Doç. Dr. Burhanettin GÜNEŞ

Üye : .....

Üye : .....

İmzası

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun
27 /04/2010 tarih ve 14-10 Sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul
edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Mustafa BALOĞLU

Mühür

İmza

T.C.
GAZIOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

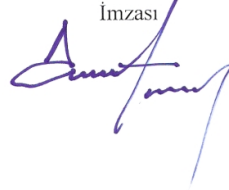
(14/05/2010)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Ali TAŞTAN

İmzası

TEŐEKKÜR

Araştırmamın bütün aşamalarında benden görüşlerini ve değerlendirmelerini esirgemeyen başta tez danışmanım Prof. Dr Münir ATALAR' a eleştirileri ve önerileri ile tezin düzenlenme aşamasında bana her konuda yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Pınar ÜLGEN'e ve ayrıca beni her zaman destekleyen sevgili eşime sonsuz teőekkür ederim.

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye Selçukluları zamanında Tokat ve çevresinde inşa edilmiş olan kervansarayları tanıtarak, bu yapıların inşasında etkili olan başlıca sebepleri ortaya koymak suretiyle, kervansarayların Türk kültür tarihi içindeki iktisadî ve içtimaî rollerini açıklığa kavuşturmak amaçlanmıştır.

Araştırmada öncelikli olarak kervansarayların genel bir tanıtımı yapılarak, kervansaray, han ve ribat kavramlarının ortak ve farklı özellikleri ortaya konmuştur. Araştırmanın devamında Türkiye Selçuklu Devleti'nin yönetim politikasının temelini teşkil eden ve hemen hemen bütün Selçuklu Sultanları'nın ilgi gösterdiği iç ticaret politikaları, kervansaraylar konusu bütünlüğü içerisinde, kervansarayların yüklendiği iktisadî görevler de belirtilerek, Selçukluların ticarete verdiği büyük önem belirtilmiştir. Böylelikle bu ticaret anlayışının önemli bir safhasını oluşturan, Anadolu da o dönemde kullanılmakta olan, ticaret kervanlarının yoğunlukla gelip-geçtiği önemli yol güzergâhları üzerinde de durulmuştur. Çalışmanın temelini teşkil eden Türkiye Selçukluları zamanında Tokat ve çevresindeki kervansaraylar ise tez içerisinde görsel öğeler eşliğinde sunulmuş olup, Selçuklu dönemi Türkiyesinde önemli bir iktisadî ve içtimaî vazife gören, Tokat çevresindeki bu kültür varlıkları tanıtılmıştır. Çalışmanın ekler kısmında da Türkiye Selçukluları zamanında yapılmış olan Anadolu'daki kervansarayların listesi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kervansaraylar-Türkiye Selçuklular'ı Ticaret Politikası-Selçuklu Dönemi Tokat Kervansarayları.

ABSTRACT

In this study/working it was aimed to demystify the economical and social roles of the caravansarays in Turkish cultural history by introducing them which were built in Tokat and its around in due time Anatolian Seljuqids. Sultanate, displaying the main reasons which are effective on constructions of the building.

In my search/research first the common and different features of caravansarays, inns and ribats foundations were displayed by making a general introduction of caravansarays. In the continuation of the search/research the major importance which the Seljuq Sultanate gave to trade/commerce was specified/emphasized/explained by displaying economical tasks which caravansarays undertook in the unity of caravansarays topic the inner/internal trade policies which Seljuq sultans gave major importance to, formed the basic of Anatolian Seljuqids Sultanate's administration policies and covered almost whole inside it. Nevertheless the important path routes which were mostly used in that time by (trade)caravans in Anatolia and which formed the important phase of this trade concept were especially presented in the thesis. Caravansarays in due time Anatolian Seljuqids Sultanate in Tokat and its around which is basic in my study/working were introduced detailed in the thesis being supported by visual presentations and these cultural creatures in Tokat zone which had important economical and social missions in Turkey in due time Anatolian Seljuqids Sultanate were tried to introduced. In the continuation of the thesis Anatolian Caravansarays which were built in due time Anatolian Seljuqids Sultanate were presented in the form a directory, thanks to this the possibility of determining the location of Anatolian Caravansarays was reached.

Key Words: Caravansarays, Anatolian Seljuqids Trade Policies, Tokat Caravansarays in due time Seljuq Sultanate.

İÇİNDEKİLER

ÖZET:.....	i
ABSTRACT:.....	ii
İÇİNDEKİLER:.....	iii
KISALTMALAR.....	v
MATERYAL VE YÖNTEM.....	vi
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NDA KERVANSARAYLAR

1.1. KERVANSARAYLARIN TANIMI VE GENEL ÖZELLİKLERİ:.....	4
1.2. KERVANSARAYLARINTARİHSEL GELİŞİMİ.....	8
1.3. KERVANSARAYLARIN KURULUŞ SEBEPLERİ.....	11
1.4. KERVANSARAYLARIN ÖNEMİ.....	13
1.5. RİBATLAR:.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NDA TİCARİ HAYAT

2.1. TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA TİCARETE VERİLEN ÖNEM.....	22
2.2. ANADOLU'DAKİ ÖNEMLİ TİCARET YOLLARI VE KERVANSARAY GÜZERGÂHLARI.....	25
2.3. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN TİCARET POLİTİKASI.....	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU'DAKİ KERVANSARAYLARIN YAPI VE YÖNETİM

ÖZELLİKLERİ

3.1. KERVANSARAYLARIN YÖNETİMİ.....	34
3.2. KERVANSARAYLARIN ASKERÎ YÖNÜ.....	38
3.3. KERVANSARAYLARIN TİCARÎ VE EKONOMİK YÖNÜ.....	39
3.4. KERVANSARAYLARIN MİMARÎ ÖZELLİKLERİ.....	41
3.4.1. <i>Kervansarayların Yapı Malzemeleri:</i>	44
3.4.2. <i>Kervansarayların Yapı Elemanları:</i>	45
3.4.3. <i>Kervansarayların Plan Elemanları:</i>	45
3.4.4. <i>Kervansarayların Süslemesi:</i>	45
3.5. KERVANSARAYLARIN PLAN TİPLERİ:.....	46
3.5.1. <i>Kapalı Kısımdan Oluşanlar:</i>	46
3.5.2. <i>Avlu ve Kapalı Kısımdan Oluşanlar:</i>	47
3.5.3. <i>Avlunun Yapıya Hakim Olduğu Hanlar:</i>	46
3.5.4. <i>İç içe İki Plandan Oluşanlar:</i>	47

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOKAT VE ÇEVRESİNDEKİ KERVANSARAYLAR

4.1. MAHPERİ HATUN KERVANSARYI:.....	48
4.2. TAHTOBA KERVANSARAYI:.....	53
4.3. ÇİFTLİK HANI (ÇAMLİBEL KERVANSARAYI):.....	54
4.4. GÜMÜŞ TOP (DAZYA) KÖYÜ HANI:.....	55
SONUÇ:.....	57
KAYNAKLAR.....	60
EKLER.....	63
ÖZGEÇMİŞ:.....	77

KISALTMALAR

- A Ü İ F : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
D İ B : Diyanet İşleri Başkanlığı
M E B : Milli Eğitim Bakanlığı
O T D T S : Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü
T D A D : Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
T D V İ A : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

MATERYAL VE YÖNTEM

Ortaçağ Tarihini, Türkiye Selçukluları zamanını ve bu döneme ait kültür varlıklarını, konu edinen eserlerin umumiyetle belirli şahıslar tarafından kaleme alınması ve Tez konumuz olan “Türkiye Selçukluları Zamanında Kervansaraylar” konusunu doğrudan ilgilendiren eserlerin mevcudiyetinin sınırlı olması çalışmanın kapsamını derinleştirmeye imkân vermemekle beraber, elde edilen mevcut kaynaklar sayesinde yeterli bilgiye ulaşıldığı düşünülmektedir.

Literatür taraması sırasında, Anadolu Selçuklu Devleti tarihi ve sultanlarının dönemlerini aydınlatan eserlerin mevcudiyeti bilinmektedir. Türkiye Selçuklu’ları dönemine ait önemli eserler arasında, Aksarayî (Kerim’üd- Din Mahmut bin Muhammed) tarafından Farsça yazılmış olan Müsâmeret’ül – Ahbâr adlı eserdir. 1323 tarihinde İlhanlı Valisi Timutaş’a sunulmuş olan eser dört bölümden oluşmaktadır. Genel olarak İslam Tarihi içeriğinde olan eserin birinci bölümünde kronoloji, ikinci bölümünde Hz. Peygamberden başlayarak, halifeler ve Abbasi halifeliği, üçüncü bölümde Büyük Selçuklu Devleti’nin kuruluşu ve Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanına kadar olaylar, dördüncü bölümde ise İlhanlı hâkimiyeti altındaki son dönem Selçuklu Sultanları zamanı konu edilmiştir. Selçuklu’ların son dönemlerine kadar bilgi verilmektedir. Aksarayî bizzat devlet teşkilatında görev alan biri olduğu için eser de doğrudan bilgiler sunulmaktadır. Osman Turan ve Mürsel Öztürk tarafından tercüme edilmiş olan eserin; Mürsel Öztürk’e ait tercümesi tezimizde kullanılmıştır.

Tezimizde yaralandığımız diğer önemli bir eser de asıl adı Hüseyin b. Muhammed el- Münşi el- Cafer olarak bilinen İbn Bîbîye ait olan eser önemlidir. Atâ Melik Cüveynî’nin emri ile yazılan ve iki cilt olan eser, “El- Evâmirü’l Alâ’iyye fi’l

Umûri'l Alâ'iyye" adı ile Farsça olarak hazırlanmıştır. Farsça asıl nüshasının Ayasofya Kütüphanesinde bulunan bu eser A. Sadık Erzi ve Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye çevrilmiştir. İbn Bîbî tarafından hazırlanan eser XII. Yüzyıldan (1192 tarihinden) 1280 dönemine kadar geçen süreçle ilgili bilgiler vermektedir. Türkiye Selçuklu Devletinin son dönemlerine ait bilgilerin bulunduğu eserin Mürsel Öztürk tarafından hazırlanan çevirisinden yararlandık.

Tez çalışmamızın oluşumunda büyük önem taşıyan, Doğrudan Selçuklu dönemi kervansaraylarını konu edinen önemli eserler arasında, Oktay Aslanapa tarafından kaleme alınan, kervansarayların iktisadî, mimarî özelliklerinden daha çok sosyal boyutu ile değerlendirilen "Orta Çağda Türklerin İleri Bir Yardım Müessesesi: Kervansaraylar" adlı makalesi, Feramuz Berkol'un yazdığı "Türk Vakıf Kervansarayları ve Bu Gün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları" adlı makalesi, Mustafa Cezar'a ait kervansarayların tarih içindeki gelişim ve değişim süreçlerini aktardığı "Türk Tarihinde Kervansaraylar" adlı makalesi ile Haluk Karamağaralı'nın yazdığı kervansarayların umumi özelliklerinin tamamının tanıtıldığı ve bu yapılar hakkında ayrıntılı bilgilerin bulunduğu "Anadolu Selçuklu Kervansarayları" adını taşıyan ve Önasya dergisi tarafından neşredilen makalenin beraberinde, çalışma konusunun bütünde faydalanma imkânı yakaladığımız ve Selçuklu Dönemi kervansaraylarının özellikle ticari yönlerinin yanında içtimaî rollerinin de konu edildiği, Osman Turan tarafından yazılan ve Belleten dergisi tarafından neşredilen "Selçuklu Kervansarayları" adlı makale, Tez çalışmamda kullanılan başlıca kaynakları teşkil etmektedir.

Tez çalışması sırasında kervansaraylar konu bütünlüğü içinde ele aldığımız, Türkiye Selçukluları'nın Ticaret politikası ve bu minvalde ticarete verdiği önemi ortaya koyabilmek adına, faydalandığımız önemli eserler arasında, Mustafa Akdağ'ın kaleme

aldığı Türkiye Tarihi bütününde Selçuklular zamanını da içine alan ekonomik ve sosyal faaliyetlerin tafsilatlı olarak açıklandığı, “Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi”, Ahmet Tabakoğlu’nun yazdığı, eserin muhteviyatı genelinde Selçuklular döneminin yanı sıra özellikle değişik dönemleri de kapsayan, konu edilen dönemlere ilişkin iktisadî faaliyetlerin geniş bir şekilde sunulduğu “Türk İktisat Tarihi” adlı eser ile Şakir Batmaz’ın “Türkiye Selçuklularında İktisadî Yapı” adlı eseri, temel olarak kullandığımız kaynaklardandır.

Çalışmamızda yararlandığımız dolaylı araştırmaların başında, Hüseyin Uslunun kaleme aldığı “Başlangıçtan Günümüze İslam Müesseseleri”, Hassan Ümit’in yazdığı “Selçuklular ve Selçuklular Döneminde Anadolu” adlı eserleri sıralayabiliriz.

Tezimizin hazırlanmasında faydalandığımız en önemli kaynaklar olarak dönem hakkında bilgi veren ve içinde Türkiye Selçukluları zamanında Tokat ve çevresindeki kültür varlıkları hakkında tafsilatlı bilgi taşıyan, Hamza Gündoğdu başkanlığında neşredilen “Tarihi Yaşatan İl Tokat” adlı eser özellikle Selçuklu dönemi Tokat çevresindeki kervansarayları ve hanları tanıtır, mimarî ve iktisadî boyutlarını ortaya koyabilmemiz konusunda oldukça yararlandığımız eser olmuştur. Bunun yanında Orhan Cezmi Tuncer tarafından yazılan Tarih boyunca Anadolu’da kurulmuş bulunan han ve kervansarayların güzergâhlarını görsel sunumlarla belirten, Vakıflar Genel Müdürlüğünce Yayımlanan “Anadolu Kervan Yolları” başlıklı eser Anadolu’da yapılmış ve her tarafa yayılmış konumdaki kervansarayların ve hanların yerlerinin tespiti aşamasında çalışmamıza oldukça fayda sağlamıştır. Ayrıca Tokat ve Çevresindeki kültürel varlıkları konu edinen ve tezimizde Pazar Mahperi Hatun Kervansaray kitabesinin açıklanmasında ana kaynak olarak başvurduğumuz, Mehmet Mercan Emin Ulum tarafından yazılan, “Tokat Kitabeleri” adlı eser çalışmanın teşekkülünde ayrıca öneme haizdir.

ÖNSÖZ

Tarih boyunca her milletin yaşantısında ticaret önemli bir yer tutmuştur. Devletler ekonomilerini devamlı belli bir canlılıkta tutabilmek için değişik ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu doğrultuda tarihe damgasını vuran Türk Devletleri de ticaretin önemini iyi kavramışlar ve ticari amaca yönelik “Kervansaraylar” inşa etmişlerdir. Anadolu’nun fethini müteakip bölgenin Türkleşmesi için çaba harcayan Selçuklu Sultanları, planlı bir ticaret politikası takip etmek suretiyle bu görevi fazlasıyla yerine getirmişlerdir.

Giriş ve dört ana bölümden oluşan Tezimizin giriş bölümünde, abidevî yapıtlar olarak değerlendirebileceğimiz kervansarayların sanat eseri olarak mimarî yönden taşıdıkları kıymetin yanında, ülke ekonomisinde ve sosyal yaşantıda üstlendikleri görevleri ve bu görevlerin önemini ortaya koyduk. Mevcut imkânlar dâhilinde meydana getirdiğimiz bu araştırmanın bundan sonraki çalışmalar için bir merhale teşkil edeceğini umuyorum.

Birinci bölümde; kervansarayların genel özellikleri tanıtılarak, “kervansaray” ve “ibat” oluşumlarının ortaya çıkışı ve aralarındaki benzerlikler ortaya konmak suretiyle, bu yapıların ortaya çıkışında etkili olan iktisadî ve içtimaî etkenleri belirtmeye çalıştık.

İkinci bölümde; Türkiye Selçuklu Devleti’nin temel devlet politikasını teşkil eden Ticaret üzerinde durmak suretiyle, ticaretin canlı tutulabilmesi için yapılan faaliyetleri ve bu faaliyetler arasında çok önemli bir yere sahip olan kervansaraylar ve bu yapıların kuruluş güzergâhları tanıtılmaya çalışıldı.

Üçüncü bölümde; Anadolu’da Selçuklular zamanında inşa edilmiş olan kervansarayların yapı özellikleri tanıtılarak mimarî özelliklerinin yanında ifa ettiği farklı yönleri ortaya koyduk.

Son olarak dördüncü bölümde ise; Türkiye Selçukluları zamanında Tokat ve çevresinde inşa edilmiş olan kervansaraylar ve taşıdıkları özellikler ayrıntılı olarak sunulmaya çalışıldı.

Çalışmamızın her aşamasında yardımını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. M. Münir ATALAR'a teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

1071 Malazgirt Zaferi'nden itibaren siyâsî ve kültürel anlamda tamamen Türk yurdu haline gelen Anadolu toprakları içinde önemli bir yerleşim merkezi olan Tokat, coğrafi konumuna bağlı olarak asırlar boyunca tarihi ve kültürel önemini sürdürmüştür. Türkler'in ilk yerleştikleri bölgelerden biri olma özelliğini taşıyan Tokat ve çevresinde, özellikle Selçuklu, Danişmentli ve Osmanlı dönemlerine ait çok sayıda maddi kültür varlığı mevcuttur. Bu kültürel varlıkların başında da kervansaraylar yer almaktadır (Gündoğdu-Bayhan-Aktemur-Kukaracı-Çelik-Güneş, 2006:556). Tokat ve çevresinde Türkiye Selçukluları zamanında yapılmış olan kervansarayları, özellikle iktisadî ve içtimaî boyutlarıyla tanıtarak, bu yapıların Tokat ve çevresine katmış olduğu kültürel değeri açıklamak Tez çalışmamızın temel amacını teşkil etmektedir.

Bir sanat eserinin yapılabilmesi, her şeyden evvel sanatkârın mevcudiyetine bağlıdır. Sanatçı içinde bulunduğu toplumun değer yargılarıyla yoğrulan kişidir. Bu nedenle sanatçıyı, cemiyetten tecrit ederek tamamen müstakil bir varlık olarak kıymetlendirmeye imkân yoktur. Çünkü duygu ve düşüncelerinin kaynağı kendisinin içinde yetiştiği kültür çevresidir. Onun için her sanat eseri mahiyeti icabı, imzasını taşıdığı sanatkârın şahsiyetinin de üstünde bir kültür çevresinin damgasını taşır. Bu husus, aynı kültür çevresindeki eserlerin bir karakter benzerliği göstermelerini izah ettiği gibi, sanata, kültür çevresini aksettiren bir belge kıymetini de kazandırmaktadır (Karamağaralı, 1970: 44).

Asırlar boyunca vakıfların Türk medeniyet tarihine kazandırmış olduğu, devrinin mimarî özelliğini, sosyal seviyesini gösteren muhteşem abideler arasında kervansarayların özel bir yeri vardır (Berkol,1973:343). Kervansaray fonksiyonu ve planı ile, Anadolu'ya Türklerin getirdiği bir yapı tipidir. Bu anıtsal nitelikteki yapılar

kitabelerde ve kaynaklarda, bazen “han” bazen “ribat” olarak adlandırılmaktadır (Karamağaralı, 1970: 44).

Anadolu Selçukluları devrinde ülke genelinde görülen canlı ticaret hayatı ve gelişmiş bir ekonomi, inşa edilen anıtsal vakıf kervansaraylar ile mümkün olmuştur (Kayaoğlu,1994. 72). Bu nedenle Anadolu Selçuklu kervansarayları XIII. asırda Anadolu'nun iktisadî durumu, Anadolu'daki ticari faaliyetleri ve bu faaliyetlerin devamı için devletin takip etmiş olduğu siyaseti anlayabilmek adına büyük önem arz etmektedir. Kervansaraylar; bir devrin, gelişmiş bir medeniyetin seyahat ve ticaret hürriyetini himayesine alan, sosyal hayatı ve sosyal dayanışmayı kuvvetlendiren, milletlerarası ticarete emniyet sağlayan, devlet içinde yaşayanların mallarını ve canını korumakla ülke idaresine yardımcı olan önemli anıtsal yapılardır (Berkol,1973:343).

Araştırma konumuzun değerini ortaya koymasına bakımından önem arz eden bu düşüncelerin yanı sıra, Türk kültür tarihinin en önemli yapılarından olma özelliğini taşıyan ve Anadolu' nun hemen hemen her noktasında inşa edilmiş bulunan hanlar ve kervansaraylar sayesinde ülke ekonomisi büyük bir canlılık kazanmış, gelişen ticari hayatla doğru orantılı olarak halkın refah düzeyi yükselmiştir. Böylelikle Anadolu toprakları transit ticaretin yoğunluk kazandığı, stratejik öneme sahip yer haline gelmiştir.

Tez çalışmamızda Türkiye Selçukluları zamanında Tokat ve çevresindeki kervansarayların konu edilmesi, konu bütünlüğünün sağlanması bakımından Türkiye Selçukluları'nın ticarete verdiği önemi ve ticari faaliyetler bünyesinde kervansarayların üstlendiği görevlerin ortaya konması tez kapsamını oluşturan temel öğeler olmuştur.

Yapılan araştırma ile Türkiye Selçukluları zamanında Tokat ve çevresindeki kervansaraylar incelenerek ortaya konan tezin bundan sonra bu ve benzeri konularda yapılacak olan çalışmalara katkı sağlayabileceği kanaatindeyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NDA KERVANSARAYLAR

1.1.KERVANSARAYLARIN TANIMI VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Kervansaray, kelime olarak Farsça (kârban-kervan) kârbansaray kelimesinden gelmektedir. Ekonominin canlı olduğu yerlerde, konaklama noktalarında, ticaret yapılan şehirlerde gerek ticaret kabilelerine katılan, gerekse tek başına seyahat eden yolcuları yolculuk günü akşamında barındırmak, kervanları dinlendirmek, malları sahiplerine ve tacirlere teslim edinceye kadar muhafaza etmek, yolcuların sonraki gün yolculuklarına devam edebilmeleri için son “kângir” (son durak) olarak yapılan anıtsal yapılara “Kervansaray” denir (Uslu, 1985: 196). Ticaret yolları üzerinde belirli aralıklarla (32-40 km) yapılmış olan bu eserler dış görünüşü itibariyle bir kaleyi andırmaktadır (Mülayim, 1994: 397).

Selçuklu dönemini aydınlatan kaynaklarda ve kitabelerde kervansaraylara, han ve ribat da denilmektedir. Anadolu’da kervansaray, han, ribat kelimeleri çoğu zaman aynı manada kullanılmıştır. Bu durumun en önemli sebebi ise han, ribat ve kervansaray müesseselerinin “konaklamayla” ilgili yapılar olmasıdır. Örneğin, Konya- Beyşehir yolundaki “Kuruçeşme Han”, Malatya- Sivas yolundaki “Hekim Han”, Antalya- Burdur yolundaki “Kırgöz Han” ve Afşin yakınlarındaki “Eshab-ı Kehf” Han’ı, kitabelerinde “ribat” olarak geçmektedir (Şeker, 1991: 168).

İnsanları hiçbir ayrıma tabi tutmaksızın yolculuk yapan her insana hizmet götüren bu yapılar, tarih boyunca önemli görevler icra etmişlerdir. Uzaktan bakıldığında daha çok kaleyi andıran bu kervansaraylar daha önceleri İslam dünyasında kurulmuş bulunan ribatların bir devamı niteliğindedir. Onun için Selçuklu Devleti’ne ait vakfiye,

kitabe ve kronik gibi kaynaklarda bu yapılara “kervansaray” ve “han” kelimeleri ile eş anlamlı olarak “ribat” da kullanılmıştır (Uslu, 1985: 194).

Han, yerleşim birimlerinde veya kervan yolları güzergâhında yolcu, tüccar ve misafirlerin konaklamaları için inşa edilmiş yapılardır (Develioğlu, 1996: 323).

Selçuklu Türkleri Anadolu'nun birçok yerinde fethedilen şehirlerde imar faaliyetlerinde bulunuyorlar ve hanlar inşa ediyorlardı. Özellikle önemli ticaret yolları üzerinde yer alan yerleşim birimlerinde han sayısı oldukça fazla idi; örnek olarak Sivas, Kayseri ve Konya gösterilebilir (Turan, 1946: 195). Bu hanlar tüccarların cinsine ve ihtisasına göre sınıflara ayrılmıştır. Örneğin; Pamuk Hanı, Bezzahlar Hanı, Şekerciler Hanı, Saraçlar Hanı gibi çeşitli ticari faaliyetlerde bulunan ve ticaretle uğraşan kişileri barındıran hanlardır (Akdağ, 1995: 27).

Şehirlerde hanlar, yollardaki kervansaraylara benzer bir yapıya ve göreve sahipti. Örnek olarak hanlar içerisinde bir mescidin bulunduğunu ve bu mescitlerde görevli imamların görev yaptığını biliyoruz. Bazı hanlarda ise medrese ve kütüphanelerin bulunduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz (Turan, 1946: 195).

Kervansaray geleneğinin yakın doğuda inkişafı, Büyük Selçukluların ve Selçuklulardan doğan devletlerin ortaya koyduğu yapılar sayesinde mümkün olabilmıştır. Kervansaray yapımında en yoğun faaliyet ise Selçuklu Türkiye'sinde görülmektedir (Karamağaralı, 1970: 4).

Anadolu coğrafyası, doğuyu batıya bağlayan, tabii kaynakları zengin, iklimleri az çok farklı coğrafyalardan oluşan bir transit ticaret merkezidir. İlk çağlarda muhtelif kavimler Anadolu'da şehirler kurmuşlar, ticaret ve sanayii hayatını canlı tutmuşlardır. Böylelikle Anadolu çeşitli medeniyetlere tanıklık etmiştir. Bütün bunlar bize medeniyetin Asya'dan doğup geliştiğini göstermektedir. (Tabakoğlu, 1994: 42-47).

Anadolu Selçukluları, Anadolu'da fethedilen yerlerde imar faaliyetlerinde bulunmuşlar, camiler, medreseler, kaleler, saraylar özellikle ticaret yolları üzerinde kervansaraylar inşa etmişlerdir. Yapılan bu eserler sayesinde Anadolu büyük ölçüde Türkleştirilmiştir.

Selçuklu kervansarayları kesme taş kaplı ve destek kuleleriyle güçlendirilmiş yüksek duvarlarıyla bir kaleyi andırmaktadır. Bu kervansarayların diğer bir adı da “dârü’z-ziyâre”dir. Çünkü bu kervansaraylar yolculuk yapan insanların ve tüccarların her türlü ihtiyacını karşılamak üzere planlanmış ve inşaa edilmişlerdir.

Selçuklu kervansaraylarında yolculara ücretsiz barınma, yemek yeme için aşevi, mescid, nalbant, ticari eşyalar için depolar, araba tamirhanesi, şifahane, kütüphane, hamam, ayakkabı tamircisi, hayvanlar için ücretsiz yem ve bakıcı, fakir yolculara ücretsiz ayakkabı, hasta yolcular için ücretsiz tedavi ve ilaç, eşyası kaybolan yolcular için kaybolan eşyasının bedelinin ödenmesi, ölen fakir yolcuların defin masraflarının karşılanması gibi hizmetler veriliyordu ve bu hizmetlerin giderleri vakıflar yoluyla karşılanıyordu (Yiğit, 2002: 301).

Selçuklu kervansarayları, XIII. yüzyılda Türkiye'nin iktisadi durumunu, ticari faaliyetlerini ve bu doğrultuda gerçekleştirilen siyaseti ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Uzaktan bakılınca bir kale, içine girildiğinde bir yolun bir konak menzilinde ticaret kervanlarının her türlü gereksinimlerini karşılayacak bir sisteme sahip bulunan bu yapılar; ne kemmiyet ne de keyfiyet bakımından İslam dünyasının başka bölgelerinde emsaline rastlanmayacak bir değer taşımaktadır (Turan, 1971: 93).

Selçuklu kervansarayları, inşa tarzları ve işlevleri bakımından sağlam, şekavet olaylarına karşı çok iyi savunulabilir nitelikte bir yapıya sahiptir (Hassan, 1995: 358).

Büyük Selçuklular'da iktisadî ve ticarî hayat "kervansaraylar" sayesinde çok canlı olmuştur. Kervansarayların ticari önemini bilen Büyük Selçuklu sultanları da kervansaray yapımına büyük önem vermişlerdir (Alptekin, 1999: 207). Nitekim bu konuda Nizamülmülk, kervansaray inşa edilmesini; kanal açmak, köprü kurmak, köyleri imar etmek, şehirlere kaleler inşa etmek, medrese yapmak gibi işlerle birlikte birtakım görevleri Selçuklu Sultanlarının vazifeleri arasında gösterir (Turan, 1971: 188).

Türkiye Selçuklularında Anadolu'daki kervansaraylara ilk olarak II. Kılıçarslan zamanında rastlanmaktadır. Kervansaray yapma geleneği bilindiği gibi Orta Asya'da doğmuş, İran'da gelişmiş ve Türkiye Selçukluları döneminde modern şekline kavuşmuştur. Muhtelif sebeplerle yolculuk eden insanların güvenliğini sağlamak amacıyla; bent, boğaz vb. mevkilerde inşa edilen kervansaraylar sayesinde insanlar, rahatlık içinde güvenle yolculuk yapmışlar ve ticari faaliyette bulunmuşlardır (Uslu, 1985: 197).

Selçuklular zamanında Anadolu da, gelişmiş bir şehir hayatı, canlı bir ticaretin varlığı bilinmektedir. Anadolu'da şehir hayatı çok gelişmiş olduğuna göre sanayinin yanında geniş bir ticari faaliyetin de olacağı tabiidir. Selçuklu Türkiyesi'nde ticaret üç değişik alanda yapılmaktadır. Birincisi ülke içi ticaret, ikincisi dış ülkelere yapılan ticaret, üçüncüsü kervanlarla yapılan ticarettir (Akdağ,1995: 31).

Sonuç olarak, Anadolu'da Selçuklu hâkimiyeti Anadolu coğrafyasını İslam dünyasının yoğun ticari faaliyetlerin yaşandığı bölgeler arasına sokmakla bu ülkenin tarihinde yeni bir devir açmıştır (Turan, 1971: 94).

1.2. KERVANSARAYLARIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Kervansarayların tarih içindeki önemini kavrayabilmek için bu eserlerin tarihsel gelişim süreçlerini bilmek oldukça önemlidir. Öyle ki bu tarihi eserler, Türk-İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti'nin temel yapı taşlarıdır (Aslanapa, 1978: 32).

İslam toplumlarının ortaya koyduğu hayır ve sosyal müesseselerinin başında gelen kervansaraylara benzeyen yapılara; Romalılar döneminde, Anadolu'da sınır boylarında ve stratejik öneme haiz noktalarda, içinde sürekli askerlerin bulunduğu "castel" veya "castrum" denilen eserlerin varlığı bilinmektedir. Genellikle askeri amaçlar için yapılmış olan Castrumlar aynı zamanda barınak olarak da kullanılmaktadır. (Uslu, 1985:196).

Müslüman Araplar, İslam'ın ilk yıllarında stratejik önem taşıyan mevkilerde cihat için hazır bulundurdukları askeri kuvvetlerini ve binek arabalarını "ribat" diye adlandırılan bu yapılarda bulundurulmaktaydılar (Ödekan, 1995:104).Yapılış amaçları itibariyle kervansaraylara nazaran biraz olsun farklılık arz eden ve Ribat adını taşıyan bu yapıların tarihi VIII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Müslümanların fethettiği yerlerin büyük bir bölümünde ve özellikle Kuzey Afrika'da görülen ribatların bazıları bugün dahi durumlarını muhafaza etmektedirler.

Oldukça önem taşıyan bu yapılar, Roma castrumlarında olduğu gibi stratejik önem taşıyan mevkilerde, yol güzergâhlarında ve sınır boylarında kurulmuştur. Tarih içinde üstlendikleri vazifeler neticesinde, ribatlar önemli birer mimari eser olarak ün kazanmışlardır (Berkol, 1973: 345). İslam dünyasının her tarafında gönüllü olarak insanlar cihad yapmak, muharebelere katılmak için hudutlardan gelip bu müstahkem yapılarda barınırlardı. Sınır boylarında stratejik mevkilerde kurulan bu yapıların içlerinde yatacak ve yiyecek yerler, silah depoları, ambarlar, mescitler, hamamlar ve

ahırlar bulunurdu (Turan, 1946: 186). Böylece savaşmak için gelen askerlerin bütün ihtiyaçları karşılanmış oluyordu.

Önceleri askeri gayelerle kurulan ribatlar zaman içinde nitelik değiştirdi. Sürekli değişim gösteren siyasi ve sosyal şartlar beraberinde ribatların mahiyetinde de değişikliğe yol açmıştır. Bu değişikliğin temel nedenleri arasında, zamanla cihad ruhunun azalması ve tasavvuf akımının İslami yaşantıda hâkim olmaya başlaması gösterilebilir. Ribatların bir bölümü, hankah, bir bölümü tekke veya zaviye olarak işlev görmüştür. Dervişlik kurumunun yaygınlaşması sonucunda öncelikle Suriye, Mısır ve Filistin’de ribat; tekke, zaviye ve hankah olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Özellikle askeri ve ticari yollar üzerinde bulunan ve güvenliği sağlamak, kervanları korumak amacıyla yapılmış olan ribatlar zaman içinde kervansaraylara dönüşmüşlerdir. Bundan dolayı yer yer ve zaman zaman ribat ıstılahı hankah ve tekke ile olduğu gibi kervansaray kelimesi ile de iç içe kullanılmıştır. Asya’da ise daha çok kervansaray olarak gelişim göstermiştir (Ödekan, 1995: 388 - Karamağralı, 1970: 4)

Kervanlarla yapılan ticaret, yüzyıllar boyunca çok geniş bölgelere yayılmış ve çeşitli kültür bölgelerinde ikamet eden Türkler tarafından hep “arkış” (kervan) veya “aryış” sözleri ile karşılanmıştır. Bu durumun köken olarak Göktürkler Çağı’na kadar uzandığı bilinmektedir. Göktürk Devleti’ni muntazam bir imparatorluk haline getirebilmek için gayret gösteren Bilge Kağan ve Kültigin, bağımsız hareket eden Türk kitlelerini bir yurda bağlamak suretiyle, “Güdümlü bir ekonomi” kurma fikrini icra edebilmek için gayret göstermişlerdir. Dış ülkelerle yapılan kervan ticareti sayesinde milletlerarası ilişkiler güçlenmiş ve canlı bir ticari hayata kavuşulmuştur (Ögel, 1991: 365). Bununla birlikte Göktürk kitabelerinde normal ticaret kervanlarının yanında bir de ülkeye vergi geliri sağlayan kervanlardan söz edilmektedir (Ögel, 1991: 369).

Türk Tarihi ile ilgili kaynaklardan anlaşıldığı üzere Türkler kervansaraylara “argış” derlerdi. Bununla birlikte hikâyeler anlatılırken kervanlara umumiyetle bezirgân denmekteydi (Ögel, 1991: 371).

Türkler kervansaraylara ait örnekleri ve bu yapıların amacını Anadolu’ya yerleşmeden önce öğrenmişlerdir. Türkler daha Orta Asya’dayken dünyanın en büyük kervan yolları sayılan İpek Yolu Türklerin oturduğu şehirlerden geçmekteydi. Eski Türklerin deyişiyle, bu yollar üzerinde, bir gece geceleyip dinlenmek için kullanılan “konaklıg” adı verilen yerler bulunmaktaydı. Geceleme ve varış yeri için söylenen kadim ve derin bir manası olan “tüşkonak” teriminin de kullanıldığı görülmektedir. Kervansaray deyişi Türklerde XIII. yy’da görülür. Türkler “kervan” veya “karban” sözünü Türkleştirip “kemren” haline dönüştürmüşlerdir. Bu söz daha çok şehir ve kale manasına gelmektedir. Orta Asya’da kervansaraylar etrafı duvarlar ile çevrilmiş çarşı ve pazarlardan meydana geliyordu (Ögel, 1991: 379- 385).

Türklerden kalan kervansaraylara ait ilk örnekler Gazneliler ve Karahanlılar Dönemi’ne aittir. Ribat adı verilen bu kervansaraylar, günümüzde harap bir halde bulunmaktadır. Bunların mimarisi ve planları, daha sonra Büyük Selçuklular Dönemi’nde yapılacak olan kervanlar için örnek teşkil etmişlerdir (Bektaş, 1999: 38).

Büyük Selçuklular, Karahanlılar ve Gazneliler’in geliştirdiği kervansaray mimarisini daha da geliştirerek çok güzel eserler ortaya koymuşlardır (Aslanapa, 1978: 94). Büyük Selçukluların kervansaray yapımını ülke genelinde yaygınlaştırmaları neticesinde birçok ülke ile olan ticari ve iktisadi ilişkileri gelişme göstermiştir. Büyük Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılarda İstanbul’dan Bağdat’a Mekke’den Tunus’a Bursa’dan Budin’e kadar inşa ettirdikleri kervansaraylar sayesinde iktisadi ve ticari hayatlarını canlı tutmayı başarmışlardır (Akalın, Ana Britanico: 30).

Kervansaraylar tarih içinde birtakım değişme ve gelişmelere uğramışlardır. Kervansaray müessesesi, bu değişme ve gelişmeyi Anadolu Selçukluları zamanında Anadolu coğrafyasında tamamlanmıştır. Anadolu Selçukluları zamanında kervansaraylar, hem mimari açıdan hem de üstlendikleri görevler açısından en parlak dönemini yaşamıştır. Özellikle XIII. yy. Anadolu Selçuklu sultanları tarafından, Anadolu'da ticaret güzergâhları üzerinde yaklaşık 30-40 km.lik aralıklarla çok sayıda kervansaray inşa edilmiştir. Böylelikle ülke genelinde canlı bir ticari hayat yaşanmıştır.

1.3. KERVANSARAYLARIN KURULUŞ SEBEPLERİ

Anadolu'da Selçuklular zamanında kervansarayların ortaya çıkması Selçuklu yönetimi tarafından yürütülen ticaret politikasının bir tezahürüdür. Bu amaçla ticaretin Anadolu üzerinden gerçekleşmesini sağlamak amacıyla XIII. yüzyılda bu coğrafyada çok sayıda kervansaray inşa edilmiştir (Karpuz, 1995: 59). Bu yapıların inşasında iki önemli husus göz önünde bulundurulmuştur:

1. Zengin ticari malzeme taşıyan kervanların güvenliğini sağlamak,
2. Yolcuların konakladıkları ve geceledikleri yerlerde her türlü ihtiyaçlarını karşılamak.

Bu durum devlete maddi olarak bir yük getirmemektedir. Aksine iç ve dış ticaretin gelişmesi ülkeyi ekonomik olarak güçlendirmektedir (Polat, 1992: 11).

Selçuklu fetihleri neticesinde Anadolu, dünya ticaret yollarına açılmış ve ülke iktisadi ve kültürel bakımından gelişme göstermeye başlamıştır. Bizanslılar ve Haçlılarla yapılan savaflara rağmen XII. yüzyılda İstanbul ve Tebriz arasında Konya üzerinden işleyen bir ticaret yolu bulunmaktaydı. Mirykefelon Zaferi'nden sonra yol güvenliğinin tesis edilmesiyle, dünya ticaret yolları Anadolu'daki ticareti canlandırmaya

başlamıştır. Bu sayede Anadolu değişik ülkelerden ticaretle uğraşan insanların faaliyet alanı olan ticaret merkezi haline gelmiştir (Tabakoğlu, 1994: 1).

Bunun yanında dünyaya ticaret yolları üzerinde ortaya çıkan değişiklik sonucunda, Avrupa'da meydana gelen iktisadi ve kültürel hareketle doğu-batı arasında ticari ve kültürel faaliyetler gittikçe geliştirilmiştir. Bu gelişme Anadolu'yu milletlerarası yolların bir güzergâhı haline getirmiştir (Batmaz, 1994: 28).

Doğu ile batı arasındaki önemli ticaret yollarından biri olan ve geniş bozkırlar üzerinden geçen tarihi İpek Yolu'nu elbette menzil yapılar olmadan aşmak mümkün olmazdı. Orta Asya bozkırları üzerinde menzil noktalarında, ticaret yolları güzergâhında kurulmuş bulunan kervansarayların ortaya çıkışını tarihi ipek yolu hazırlamış. Bu yolun bir çok noktasının göçebe bölgelerine rastlayışı da güvenlik meselesine önemle eğilmek gereğini ortaya çıkarmış ve bu medeni yapıları yolcuların bütün isteklerine cevap verecek şekle büründürmüştür (Cezar, 1976: 392).

Bütün bu bilgiler ışığında Selçuklu Türkiyesi'nde Kervansarayların kuruluşunda en etkili sebebin ekonomik olduğu göze çarpmaktadır. 13. asırda Asya'nın ve kuzeyin malları Türkiye üzerinden taşınmış; Konya, Antalya, Sivas, Sinop gibi şehirlerde zengin tüccarlar ikamet etmiştir. Böylelikle bütün şehirlerde ticari faaliyetler yoğunlaşmış ve devletin gelirleri de bu oranda artmıştır. Hatta bazı şehirlerde milletlerarası pazarlar, fuarlar kurulduğu bilinmektedir (Sümer, 1985: 2). Bunun yanında inşa edilen kervansaraylarda alışveriş yapılmakla birlikte, özellikle kervansarayların önünde dükkânlar bulunurdu. Ezine Pazarhanı bu şekilde kurulmuş yerleşim birimlerinden biridir (Karpuz, 1995: 59).

Kıymetli ticari mal taşıyan kervanları, sınır boylarında düşman kuvvetlerinden, göçebe ve eşkıya tacizlerinden koruyarak, güvenli konak yerleri temin etmek zorunluluk

arz etmekteydi. Bundan dolayıdır ki inşa edilen kervansaraylar, müstahkem surlarla çevrilmiş, surların üzerinde kale ve burçlar inşa edilmiş, kapıları demirden yapılmış, bu nedenle her türlü saldırıya karşı koyabilecek bir koruma tertibatıyla donatılmış muhteşem yapılar olarak zuhur etmişlerdir (Batmaz, 1994: 46).

Kervansarayların inşasında etkili olan diğer bir önemli nedende, yolcuların konakladıkları ve geceledikleri yerlerde, her türlü ihtiyaçlarını temin etmek idi. Gerçekten bu maksattan dolayı vücuda getirilen kervansaraylar dikkate şayan yapılardır. Kervansarayların içlerinde yatakhaneleri, aşhaneleri, erzak ambarları, ticari malları koyacak depolar, yolcuların hayvanlarını koyacak ahırları, samanlıkları, yolcuların ibadetlerini ifa edebilmeleri için mescitleri, misafirlerin yıkanabilmesi için hamamları, şadırvanları, hastahaneleri ve hatta kaynaklardan öğrenebildiğimize göre, ilaç ihtiyacının temin edilebileceği eczaneleri, yolcuların ayakkabılarını tamir etmek ve fakir yolculara yenisini yapmak için ayakkabıcıları, hayvanları nallamak için nalbantlara varıncaya kadar her nevi ihtiyacı karşılayabilecek teşkilat ile tesisleri ve bunların gelir ve masraflarını idare eden sorumlu memurları bulunmaktadır. Bundan dolayı kervansaraylarda konaklayan yolcular, zengin olsun fakir olsun her nevi ihtiyacını karşılama imkânına sahiptir (Turan, 1996: 360).

Bütün bunların yanında Kervansaraylar, kervan yollarını, ticaret hayatını tam bir güvenceye aldığı gibi Hac yollarının güvenliğini sağlamak gibi önemli bir görevi de üstlenmekteydi (Aslanapa, 1963: 26).

1.4. KERVANSARAYLARIN ÖNEMİ

Selçuklu fetihleri sonucunda Anadolu, dünya ticaret yollarına açılmış ülke iktisadi ve kültürel bir gelişme göstermiştir. Anadolu topraklarının transit ticaretin

yapıldığı güzergâh haline kavuşması, ülkenin refah düzeyinin artmasına ve daha emin hale gelmesine katkıda bulunmuştur. Bu durum neticesinde yaygınlaşan ticarete bağlı olarak Bizanslılar ve Haçlılarla yapılan savaflara rağmen XII. yüzyılda İstanbul ve Tebriz arasında Konya üzerinden işleyen bir ticaret yolunun geçerliliğini koruduğu bilinmektedir. Selçuklu Türkleri ile Bizans arasında yapılan Miryokefalon Savaşı'ndan sonra emniyet ortamının sağlanması neticesinde, dünya ticaret yolları Anadolu'da işlemeye başlamıştır. Akdeniz hâkimiyetinin haçlı seferleri ile Hıristiyanlara geçmesi sonucunda doğu ticaretinin gelişmesi neticesinde Avrupa'da iktisadi ve medeni gelişme başladığı için Anadolu Doğu-Batı ticareti için bir köprü özelliğini tekrar kazanmıştır. Anadolu'nun bu jeostratejik önemini idrak etmiş olan, Selçuklu sultanları ticari faaliyetlerde birlik ve bütünlüğün önemini kavramışlar, siyasi ve askeri hareketlerini ülke içinde ticaretin canlandırılması hususuna göre ayarlamışlardır (Tabakoğlu, 1994: 115).

Ülke toprakları bünyesinde ticaret yollarının güvenliği için Anadolu Selçuklularının kurmuş oldukları teşkilat iktisadi olduğu kadar içtimai ve medeni bir gelişmeyi de gösterir (Tabakoğlu, 1994: 116). Bu özelliklerinin yanında kervansaraylar; diğer bir yönü ile ticaretin faydasını ve ticari faaliyetlerin insan yaşamındaki etkin rolünü halka bizzat gösteren en önemli kurumlardandır (Cezar, 1976: 932).

Anadolu toprakları üzerindeki mevcut kervansarayların çoğu 1240'lı yıllarda inşa edilmiştir. En genel anlamıyla bir yol üstü konaklama yapısı olan kervansaraylar Anadolu'da değişik amaçlara hizmet etmişlerdir. Gerekteğinde ordulara kışla, Anadolu'ya ziyarete gelen yabancı hükümdarları ağırlama yeri, hapisane ve sığınak olarak da kullanılmışlardır. İkinci derecede yol üstünde bulduklarında zaviye ya da başka dini amaçlarla kullanılmışlardır. Özellikle XIII. yüzyıl Anadolu'sunda ticaret,

sosyal yardım ve kültür kurumu olarak etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Sık aralıklarla dizilen ve genel görünüşleri ile bir kaleyi andıran dışa kapılı bu konaklama yapıları yolcuların her türlü ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tasarlanmışlardır (Ödekan, 1995: 432).

XI. yüzyıldan sonra Haçlı Seferleri ve Suriye’de kurulan haçlı devletleri sayesinde, ticari, kültürel ve medeni ilişkiler gelişmiş ve Akdeniz hâkimiyeti Avrupa’nın eline geçmişti. Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah’ın ölümünden sonraki buhran döneminde Suriye’ye yerleşen Haçlılar, Selçuklular ve halefleri tarafından birkaç yüzyıl süren mücadelelerden sonra bölgeden atıldılar ise de Orta Doğu ile kurulan bu ilişkiler Avrupa’nın iktisadi ve medeni gelişmesine ve nakdi mübadelenin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Selçukluların Orta Doğu’da hâkimiyet kurmaları, İtalyanlarla ticareti engellemedi, üstelik geliştirdi. Çünkü Çin ve Hint kervanları ile Suriye’ye getirilen ipek, baharat v.s. İtalyan gemileri ile Batı’ya naklediliyordu. Akdeniz ticareti sayesinde İtalyan Cumhuriyetlerinde büyük bir sermaye birikimi oluşmuştur (Tabakoğlu, 1994: 133).

Selçuklu Türkleri tarafından Anadolu da inşa edilen kervansaraylar, yerleşik yaşam merkezleri arasında birer sağlam bağlantı yeri olduğu gibi, göçebe yaşam bölgelerinde kurulmuş bulunanlar yoluyla da yerleşik yaşama ait nimetlerin üstünlüğünü göçebelerin bizzat görüp öğrenmelerini mümkün kılmış ve göçebelere de fayda sağlayan kurumlar olmuşlardır (Cezar, 1976: 932).

Bununla birlikte Selçuklu Türkleri han ve kervansaray yapımı ile sanat değeri taşıyan mimarlık ürünlerinin sadece şehirlerde değil, şehirden uzak ıssız yerlerde de yer alabileceğini göstermişler, bunları faydacılık, sosyal hizmet ilkeleri ile ustaca kaynaştırarak insanlığın hizmetine sunmuşlardır. Kervansaraylar; Türklerin uzun tarih

süreci içinde, yerleşik yaşam ve devlet organizasyonu ile hâkim oldukları topraklara götürdüğü, o topraklar üzerinde inşa ettiği, oralara yaydığı, oralarda yaşattığı, kesintisiz en uzun ömre sahip yapı türü ve sosyal nitelikli kurumlarıdır (Cezar, 1976: 940).

Selçuklu Türkiye'sinde ticaret, göç veya elçilik için gelip giden kervanları, yollar üzerinde konaklamak, korumak vb. işleri ifa eden kervansaraylar; yalnız otel, han değil aynı zamanda birer kale görünümü taşırlar. Bu müstahkem yapılarda konaklayan insanlar, kervansarayların içlerinde uzun süre barınabilme ve ansızın gelen baskınlara karşı korunabilme imkânına sahiptiler.

Ülke topraklarının dört bucağını birbirine bağlayan kervansaraylar; Batı'da olduğu gibi derebeyliklerin kafa tutması için olmayıp, halkın korunması için yapılmış adeta birer şato idi. Tımarların, eşkincilerin, kadı hükümlerinin set çektiği derebeyi zorbalığını, kervansaraylar büsbütün imkânsız bir hale getirirdi (Pakalın, 1993: 246).

Bölge ülkeleri arasında ticaret ve mübadelelerin genişlemesi, Anadolu'da yine milletlerarası fuarların kurulmasını sağlamıştı. Bunlar umumiyetle şehrin uzağında, yabanda kurulduğu için yabancı adını alıyorlardı (Tabakoğlu, 1994: 121).

Anadolu'daki bu yapıların önemini belirtmek adına Fransız elçisi Tavernier seyahatnamesinde kervan ve kervansarayların orta çağın en mühim müesseseleri olmasının yanında Anadolu'nun hayatında büyük bir öneme haiz olduğu, bu yüzden halk şairlerinin çoğunda kervana dair zengin şiirlerin olduğu belirtilmektedir (Pakalın, 1993: 247).

Selçuklu Türkiyesinde 1243'te Moğollar'a karşı kaybedilen Köseadağ Muharebesi'nden sonra başlayan Moğol hâkimiyetiyle beraber kervansaray inşasında bir azalma görülür. Bu hal sadece, anayollar üzerindeki belli başlı konakların kurulmuş olmasıyla izah edilemez. Bu gerilemede emniyet ve asayişin bozulmuş olmasını, Orta

ve Doğu Anadolu'daki kervansarayların sık sık bir takım siyasi ve askeri hadiselerle sahne olması yüzünden asıl fonksiyonlarını tam manasıyla ifa edemez hale gelmelerinin, umumi, iktisadi bozukluğun ve bütün bunların neticesi olarak ticaret hayatının da eski canlılığını kaybetmiş bulunmasının ehemmiyeti çoktur. Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi bakımından olduğu kadar sanat tarihi bakımından da büyük ehemmiyet taşıyan kervansaraylar, Selçukluların yüksek medeni seviyesini ortaya koyan abide halinde belgelerdir (Karamağaralı, 1970: 4-5).

Bütün Batı Anadolu Türkiye'ye geçtikten ve Rumeli de alındıktan sonra devletin iktisadi ve siyasi merkezlerinin Marmara çevresine kayması üzerine bir taraftan büyük yollar şebekesi esaslı surette değiştiğinden kervan nakliyat da eski önemini kaybetmiş, Selçuklu kervansarayları kullanılmamaları neticesinde zamanla birer tarihi harabe halini almaya başlamıştır. (Akdağ, 1995: 35)

Moğol baskıları sonunda doğuda Anadolu'ya yeni göçler gelmiş, Anadolu halkı korku içine düşmüş, şehirlerde ve yerleşim yerlerinde tekke ve zaviyeler çoğalmış Beylikler devrinde de ekonomi çökmüş olması ve tüccarların Anadolu üzerinden mal alıp göndermemesi sonunda da kervansarayların çoğu tekke ve zaviye olarak kullanılmaya başlanmıştır. Oysa bu kervansaraylar yüz yıllar boyu tüccarlara yerli ve yabancı bütün insanlara hizmet etmiş ve ulaşım ile haberleşmede önemli görevler üstlenmişlerdi.(Karpuz, 1995: 71)

XIX. yüzyıldan sonra ulaşım yolları değişti, ulaşım araçları değişti. Konaklama yerleri modernleşti. Selçukluların bu ünlü kervansarayları “Kuş uçmaz, kervan geçmez” yerler oldu. Tarih ve sanat şuurundan yoksun idarecilerin, köylülerin elinde taş ocağı haline geldiler. Kaderlerine terk edildiler.(Karpuz, 1995: 72)

Görülüyor ki; IX. ve X.yüzyıldan itibaren inşa edilerek, asırlarca fonksiyonunu ifa etmiş olan kervansarayların en mükemmel örnekleri Anadolu'da bulunmaktadır (Berkol, 1973: 346).

Şunu da belirtelim ki; Müslümanları bilhassa Türkleri barbar, vurucu, kırıcı, soyguncu, öldüren vs. şekillerde kötü göstermeye çalışan Batı da, bu yardım ve şefkat saçan müesseselere tarihte hiç rastlanmamıştır (Uslu, 1985: 199).

Kervansaraylar mimarlık tarihi bakımından olduğu kadar sosyal nizamda emniyet ve içtimai danışmanın teessüsü yolunda ileri ve şumullü bir anlayışın eseri olması yönünden de çok önemli ve muhteşem müesseseler olarak kendini göstermektedir (Berkol, 1973: 347). Öyle ki kervansarayların menzil işlevine sahip olduğuna iliksin eldeki veriler, kervansarayların aynı zamanda pazar yerinin güvenliği açısından kale işlevini üstlendiğini de düşündürmektedir (Özcan, 2006: 211).

Anlaşılacağı üzere kervansaraylar Türk evlerinin ve Türk odalarının geniş ölçüde örnekleri idiler. Türklerdeki ekmeğini, kendisini bir daha göremeyeceği geçici bir misafir ile paylaşmak geleneği şüphesiz insanlık duygusunun en belirgin ifadesidir (Sümer, 1985: 3).

Hangi yönden ele alınırsa alınsın Türk kervansaraylarının medeniyet dünyasına daima ışık tutacak olan sosyal müesseseler olduğunu görmekteyiz. Günümüzde bütün ülkelerde, ticaret kültür, turizm alanlarının en büyük ihtiyacı olan otelciliğin devrinde tam bir karşılığı olarak kabullenebileceğimiz kervansaraylar yapıldıkları devirlerde her türlü medeni ihtiyaçları karşılayacak şekilde teşkilatlanmış yapılar olarak göze çarpmaktadırlar. Özetle kervansaraylar, bir devrin mimari haşmetini, vakfiyesindeki kayıtlarda o devrin milletlerinin sosyal yaşantısının üstün seviyesini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir (Berkol, 1973: 348).

Gerek Selçuklu kervansaraylarını, gerek Osmanlı kervansaray ve hanlarını bugünün ihtiyaçlarına ve konaklama hizmetlerine göre tahsis edilebilmesi imkânı, bu muhteşem sanat eserlerinin öncelikle onarılarak otel haline getirilmeleri fikrini kuvvetlendirmiş bulunmaktadır.

Turizm sanayimizin yatak kapasitesini artırmak, eski eser ve abidelerimize büyük ölçüde hayranlık duyan yabancı turistlerin, modern otel fonksiyonu verilen kervansaray ve hanlarımızda konaklamalarını sağlamak, bu yapıların mimari özelliğini incelemek suretiyle geçmiş medeniyetimizin fonksiyonel durumlarını incelemek suretiyle de geçmiş sosyal hayatımızın ne kadar gelişmiş olduğunu fiilen gösterebilmek amacıyla, Vakıflar Genel Müdürlüğü kervansarayların onarılmasına özel bir ehemmiyet vermektedir

Bu maksatla Genel Müdürlük ilk olarak Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı ile Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı'nı orijinal durumlarına uygun bir şekilde restore etmiş, bunları otel olarak kiraya vermiştir. Böylece hem eser orijinal durumuyla bakımlı olarak muhafaza edilmekte hem de gelen turistler Türk'ün eski medeniyeti ve sosyal seviyesini görme imkânına kavuşmaktadır (Berkol, 1973: 350).

Kültür tarihimize yönelik bu alanda ortaya konulan çalışmalar içtimai hayatımızın ve kültürel değerlerimizin belirtileri olan bu kıymetli yapıların en iyi şekilde muhafazasını sağlayacağı gibi eski içtimai hayatımızın da üstün düzeyini daima akılda tutacaktır.

1.5. RİBATLAR

İslam ülkelerinde zenginlerin çoğu mallarını farklı şekillerde değişik işlere sarf ettiği halde, Selçuklular'da servet sahipleri, mallarını hayır ve cihat uğrunda

harcamışlardır. Yaşanılan yöreyi ve yolları imar ettiklerini, تنها yollar üzerinde Ribatlar vücuda getirdiklerini, İnşa edilen bu yapılar vasıtasıyla yolcuların konaklama imkânına kavuştukları, buralarda yiyip yattıklarını ve hayvanlarını yemlediklerini görmekteyiz (Turan, 1971: 110).

Ribat'ın kuruluşu, cihat farızasına, İslam ülkesinin silah ile korunması ve genişletilmesine dayanır (Marçais, 1978: 734). Ribatlar, müstahkem müslüman zaviyesidir. Başlangıçta Ribat, cihada hazır bulundurmaya üzere, binek hayvanlarının toplandığı yerdir. Sonraları ribat aynı zamanda “ulakların hayvan değiştirme konağı, kervansaray” olarak da buna çok yakın bir mana kazanmıştır. Bununla birlikte, bu tabir daha çok erkenden, bir nevi dini askeri mahiyetteki müesseseye ad olmuştur ki, kendine has İslami bir buluş olarak görülmektedir (Köprülü, 1942: 268). Ribatların, en eski örneklerine bakıldığında VII. asrın sonundan itibaren İslam dünyasının her tarafında sınır boylarında, mühim geçit ve kavşaklardan yayılmaya başlayan, içinde mücahitlerin barındığı, hem dini, hem askeri karakterde yapılar olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yatacak yerleri, mescit ve hamamı, aynı zamanda minare vazifesi gören bir gözcü kulesini, ambarları ve ahırları ihtiva eden bu yapılar müstahkem ve kalın duvarlarla çevrilmiştir (Karamağaralı, 1970: 4).

Büyük Selçuklular zamanında da İran ve Horasan'da birçok Ribat yapılmıştır. Ünlü Selçuklu Veziri Nizamül-mülk, Siyasetname'sinde, yolların mühim noktalarında ribatlar inşa ettirmeyi Selçuklu sultanının vazifesi aralarında saymaktadır (Karamağaralı, 1970: 4). Büyük ribatların ve pek çok küçük ribatların tesisi tabii olarak, emirlerin işi idi. Her ne kadar ribatların çoğu resmi vakıflar ise de içinde bulunanlar bu hizmete zorlanmış gibi görünmüyor. Ribatlarda yaşadıkları için “mürabitan” adını alan bu gaziler, umumiyetle gönüllülerden ibaret idi (Marçais, 1978: 734).

Ribatların ihtiyaçları ya devlet tarafından ya da malını bu işe tahsis eden zenginlerin vakıfları ile karşılanırdı. Küçük ölçüde müstahkem mevkiiler olan bu ribatlar dâhili emniyet ve asayişini sağlamakta ve köyleri göçebelerin akınlarına karşı korumakta idiler (Karamağaralı, 1970: 4).

Bütün bunların yanında Ribatlar her şeyden önce sınır boylarında tehlikeli noktalarda güvenliği tesis amacıyla kurulup orduların toplama yeri olarak kullanılan müstahkem yapılar olmanın yanı sıra, bir müdafaa duvarı ile çevrilmiş binaları, silah ve erzak depoları ile bir de işaret kulesini içine alan bütünlük arz etmektedir (Marçais, 1978: 734).

X.asrın sonları ve XI. asrın başlarında ribat kavramı hemen hemen tamamı ile hankah karşılığı olarak kullanılmıştır. Büyük yolların ehemmiyetini sağlayan ve kervanlarını barındıran ribatlar bir kervansaray müessesesinden başka bir şey değildir. İran'da Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanında da aynı gelişme devam etmiş, birçok yeni ribatlar yapılmıştır (Aslanapa, 1978: 737).

Anadolu Selçuklu devleti dönemine kadar kervansaraylara genel olarak Ribat denilmiştir. Aslında İslam ülkelerinde görülen bu yapı tipi Orta Asya'da da görülmüştür. Bunun sebebi ise kervansarayların ribatlara benzemesine dayanmaktadır. Kervansaraylar, Arap toplumuna ait olmayan Orta Asya kökenli konaklardır. Kervansarayın ribat şeklinde adlandırılması ise Arapların askeri ribatları ile kervansaraylarda güvenlik ve savunmaya ait hususların ortaklık arz etmesinden ileri gelmektedir (Cezar, 1976: 931).

Orta Asya toplumlarında kervansarayı tek bir etnik gruba mal etmek isabetli değildir. Bunu aralarında Türklerin de bulunduğu Orta Asya da yaşayan milletlerin ortak malı görmek gerekmektedir. XI. yy'dan itibaren ise kervansarayın gerçek sahibi tamamen Türklerdir (Cezar, 1976: 933).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NDA TİCARİ HAYAT

2.1. TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NDA TİCARETE VERİLEN ÖNEM.

Türkiye Selçukluları'nın sağlamış olduğu siyasi birlik ve güvenlik ortamı içerisinde iç gümrüklerin vs. kaldırılması ticari faaliyetlerin genişlemesine yol açmıştır. Büyük ticaret kervanları Türkistan, Harizm, İran, Azerbaycan, Irak, Suriye ve Anadolu istikametinde güvenle yolculuk yapıyorlardı. Selçuklular kervanları teşkilatlandırmak güvenliklerini temin etmek ve tüccarların uğradıkları zararları karşılamak suretiyle ticaretin gelişmesi için her türlü gayreti gösteriyorlardı (Tabakoğlu, 1994: 112).

Kervansaray geleneğinin Anadolu Selçukluları döneminde zirveye ulaşmasına paralel olarak ticarete aynı ölçüde gelişme kaydedilmiştir. Anadolu'nun doğuyu ve batıyı birbirine bağlayan yollar üzerinde bulunuyor olması, Selçuklu sultanlarına iyi bir ticaret politikası uygulandığında ekonominin ve ticaretin gelişebileceği düşüncesini uyandırmış, sultanlar bu gerekçe ile hiç vakit kaybetmeden ticareti geliştirebilecek ve ekonomiyi canlandıracak politikaları uygulamaya koyulmuşlardır. Bu amaçla Selçuklu Sultanları Anadolunun birçok yerinde kervansaray kurulmasını sağlamış ve ticaretin gelişmesi için en önemli adımı atmışlardır. Bununla birlikte ticaretle meşgul olan kişilerin güvenliğinin sağlanması ve zarara uğrayan mallar için sigorta sisteminin teşkil edilmiş olması ticaretin gelişmesi için yapılan başlıca faaliyetlerdir.

Selçuklu Türkiye'sinde fethedilen yerlerde, ilk yaptıkları işler; orada cami, medrese, zaviye inşa etmek ve ilim adamları, yetişmiş iş gücü ve tüccarlar başta olmak üzere, Türk nüfusu buralara yerleştirmek oluyordu. Böylelikle kültürel ve ilmi faaliyetlerin yanı sıra sınaî ve ticari faaliyetin de gelişmesi amaçlanıyordu.

Şehirlerdeki ticari faaliyetler hanlarda, meydan pazarlarında ve çarşılarda gerçekleştiriliyordu. Kapalıçarşılar Selçuklu ticari hayatında büyük öneme sahipti. Özellikle toptan ticarete hanların önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Her çeşit mal için ayrı ayrı hanlar bulunmaktaydı. Pirinçler hanı, pamuk hanı, meyve hanı gibi hanlarda tüccarlar bu maddelerin alım satımını idare ediyorlardı. Şehirlerin dışında inşa edilmiş hanlar ise transit yolcuların ve tacirlerin konaklamaları amacıyla kullanılmaktaydı. Bu hanlar kervansaray özelliği taşımaktaydılar. Kapalı veya açık çarşılardaki dükkânlarda esnaf vs. perakende ticaret ile meşgul oluyorlardı.

Şehirlerde yoğunlaşan ticari faaliyetler sınaî faaliyetlere yön vermekteydi. Ticaretle uğraşanlar, iç ve dış ticarete katılan kervanları donatan, iç ve dış pazarlarda şehrin ihtiyacını temin eden ve sınaî faaliyetleri bu amaca uygun olarak tanzim eden müteşebbis bir zümredir. Bu zümre, sadece kendi sermayesini değil bürokrat ve halkın şahsi tasarruflarını da işletir. Ticari kazançlar elde edebilmek için önemli tehlikelere katlanır. Şehirdeki sanayi ile şehir halkının ve civardaki göçebelerin önemli ihtiyaçlarını karşılar. Pazarlar ve panayırlar kurmak suretiyle alveriş imkânı sağlar. İç ve dış piyasaların talep ettiği malların üretimini tanzim eder.

Türkiye Selçukluları'nda pazarlar ve panayırlar devletin koruması ve denetimi altındadır. Ayni ve nakdi mübadeleler yan yana gerçekleşir. Selçuklular bu işlemlerden belirli bir vergi alır. Pazar güvenliğini sağlayabilmek için zabıta kuvveti bulundurulur. Selçuklularda iç ticarete ve iç pazara yönelik küçük sanayi faaliyetleri ahiler tarafından yürütülmektedir (Tabakoğlu, 1994: 113-114).

Türkiye Selçukluları'nda Sultanlar, ticaretle uğraşan kişilerin çıkarlarını titizlikle korurlardı. Tüccarların birileri tarafından soyguna uğraması, gasptan şikâyetçi olması durumunda, Sultanlar soyguncuyu cezalandırmak için üzerine yürüyordu.

Tüccarlardan çalınan ve yitirilen her şey savaş ganimetinden ya da valilerin elindeki yedek akçeden karşılanıyordu. Eğer herhangi bir nedenle zarar yerinde karşılanmalıysa tümüyle hazineden ödeniyor ve daha sonra zararı verene yansıtılıyordu (Batmaz, 1994: 51).

Selçuklular zamanında devlet politikası olarak, soyulan tüccarın zararının hazineden karşılanması o döneme göre bir çeşit devlet sigortası anlamına gelmekteydi. Selçuklu sultanları bac, geçiş, gümrük vergilerini tamamen kaldırarak veya düşük oranlara indirerek (%10'dan%2'ye) ticareti destekliyor ve teşvik ediyorlardı (Koca, 1996: 469).

Ticaret yollarının güvenliği için Selçukluların ortaya koydukları teşkilat, ekonomik olduğu kadar, toplumsal ve medeni bir gelişmeyi de gösterir. Kervan yolları üzerinde kurulmuş konaklarda inşa olunan söz konusu büyük ve müstahkem kervansaraylarda, yolcular hayvanlarıyla birlikte üç gün parasız barınma ve beslenme imkânlarına sahiptiler. Bu yerlerde hastalar tedavi ediliyor, fakir yolcular giydiriliyordu. Hastane, eczane, mescit. Kütüphane ve satranç salonlarıyla bu kervansaraylar yolculara hizmet veriyordu. Bu yerlerde yolcular arasında hiçbir ayırım gözetilmiyor ve bu faaliyetler büyük vakıf gelirleriyle karşılanıyordu.

Selçuklu Sultanlarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Anadolu üzerinde yoğunlaşan transit ticaret yollarının önemi biliniyor, sefer ve fetihlerde buna yönelik politika etkili oluyordu. Bizans'ın Haçlılar tarafından parçalanması üzerine kervan yollarında bir emniyetsizlik baş gösterince I. Gıyaseddin Keyhüsrev Karadeniz ve Akdeniz ticaret yollarını açmak üzere seferler düzenlemiştir. Bu dönemde Antalya'nın fethi(1207) Türkiye'nin iktisadi ve ticari gelişmesini hızlandırmış, Selçuklular ilk defa haçlılarla geçiş vergileri kaldırılmış, yol güvenliğinden kaynaklanan nedenlerden dolayı

zarar gören tüccarların zararlarını tazmin etmek amacıyla bir ticaret sigortası sistemi oluşturulmuştur. Böylece bu dönemde sağlanan siyasi güvenlik ortamı içerisinde ve kervan yolları ile tüccarın korunması neticesinde Anadolu milletlerarası bir transit ticaret merkezi haline gelmiştir. Oğlu I. İzzeddin Keykavus zamanında da bu ortam geliştirilmiştir.

Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) kültür faaliyetlerinin yanı sıra iktisadi uygulamalarıyla da Türkiye'yi yüksek bir medeniyet seviyesine taşımıştır. Yine bu dönemde ticaret sigortası uygulaması sürdürülmüş, kervansaray inşası artırılmıştır. Onun Ermenilere, Rumlara, Haçlılara ve özellikle Kırımı karşı giriştiği savaşlar tamamen ticari politikanın gereğidir. Venedik tüccarlarına Anadolu'da serbest ticaret hakkı tanınmış %2'den fazla gümrük alınmaması, altın, gümüş ve zahirenin vergiden muaf olduğu belirtilmiştir.

Anadolu'da gelişen kavimler arası ticari hareketler, ekonomik ve sosyal gelişmeyi hızlandırmış, Keykubad bu sayede büyük inşaat faaliyetlerine girişmiştir. Keykubat'tan sonra Moğol istilasında etkisiyle özellikle 1277'de Pervane'nin idamından sonra ekonomik durgunluk baş gösterdi (Tabakoğlu, 1994: 116-117).

2.2. ANADOLU'DAKİ ÖNEMLİ TİCARET YOLLARI VE KERVANSARAY GÜZERGÂHLARI

Selçuklular zamanında ulaşımda öncelikle akla gelen üç önemli unsur; yol, kervan ve kervansaraylardır (Karpuz, 1995: 57). Bu dönemde Anadolu üzerinde iki milletlerarası ticaret yolu önem kazanmıştır, bu yollar; Şark-garp ve şimal-cenup yönlerinde uzanan yollardı. (Batmaz, 1994: 29) Selçuklu Türkiye'sinde en önemli kervansaraylar Anadolu'yu şarktan garba ve cenuptan şimale kateden bu yollar üzerinde

bulunmaktadır (Karamağralı, 1970: 4). Selçuklu Türkiye'sinin milletlerarası ekonomik faaliyetlerden en fazla gelir getireni transit ticarettir ki bu ticaret kervanlarla yapılmaktaydı (Tabakoğlu, 1994: 114).

Günümüze kadar sağlam ya da yıkık olarak ulaşabilmiş örnekler arasında sultanların yapımı olan sekiz büyük kervansaray içinde yazıtı olanlar arasında ilki Konya- Beyşehir yolu üzerinde 1201-1202 tarihli Altunaba Kervansarayı, sonuncusu ise 1278-1279 tarihli Çay Kervansarayı'dır.

Bu örnekler bize;

- 1- Batıyı doğuya bağlayan yollar
- 2- Kuzeyi güneye bağlayan yollar
- 3- Güneydoğuyu İstanbul'a bağlayan yollar olarak Orta Çağ Anadolu'sunun yol şebekesinin belirlenmesinde yardımcı olmaktadır (Ödekan, 1995: 388).

Bu belirtilen yolların hepsinin merkezi başşehir olan Konya'dır. (Akdağ, 1995: 34)

Selçuklu Türkiye'sinde başlıca kervan yolları şunlardır:

- a. Antalya ve Alaiye Limanlarından gelen bir anayol, Konya üzerinden Aksaray-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum yoluyla İran ve Gürcistan'a;
- b. Bu yolun Sivas'tan güneydoğuya ayrılan bir kolu Malatya-Diyarbakır-Mardin-Mesul üzerinden Bağdat ve Basra'ya;
- c. İstanbul-İzmit-İznik-Eskişehir-Akşehir-Konya-Ulukışla-Adana-Halep-Şam üzerinden Musul'a;
- d. Halep'ten ayrılan bir kol Kilis-Nusaybin-Musul-Bağdat ve Basra'ya;

e. Antalya ve Alaiye'den gelip Konya üzerinden kuzeye çıkan bir yol Ankara-Çankırı-Kastamonu-Sinop üzerinden denizden Kırım'a ulaşmaktaydı. Bütün bu yollardan başka Avrupa-İlhanlı ticaretinde Yumurtalık-Sivas-Tebriz yolu çok önemli bir konuma sahip durumda bulunmaktaydı (Tabakoğlu, 1994: 114-115).

Anadolu Selçukluları zamanında, Anadolu'daki transit ticaret yollarının en önemlisi kuzey güneş istikametinde olanıydı. XII. Yüzyıldan itibaren büyük bir canlılık gösteren bu güzergâh Bağdat ve Halep'ten başlıyor, Malatya-Sivas-Trabzon'u takip ederek Karadeniz'e çıkıyordu. Sinop ve Alanya'nın fethiyle açılan yeni güzergâh, Alanya-Antalya-Konya-Aksaray-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum üzerinden İran'a ve Gürcistan'a ulaşıyordu. Bu yolun Sivas'tan güneydoğuya ayrılan bir kolu Sivas-Malatya-Diyarbakır-Mardin-Musul-Bağdat ve Basra güzergâhını izliyordu. İstanbul'dan başlayan başka bir güzergâh İstanbul- İzmit- İznik- Eskişehir- Akşehir- Konya-Ulukışla- Adana- Halep- Şam- Mısır istikametindeydi.

Anadolu Selçukluları döneminde, Anadolu'da bugünkü harabelerine göre, ana güzergâhlarından olan Alanya- Antalya- Konya- Aksaray- Kayseri- Sivas- Erzincan-Erzurum merkezlerini takip eden doğu- batı yolu üzerinde inşa edilen önemli kervansaraylar şunlardır. Alanya civarında Şerefzâh Hanından (II. Keyhüsrev), kuzeye doğru menzil sıra ile Evdir Han (I. İzzedin Keykavus), Kırgöz Hanı (II. Keyhüsrev), Sussuz Han ve İncir Hanı (Burdur ve Isparta civarında, II. Keyhüsrev), Uluborlu'ya bağlı Dadil Köyünde Er- tokuş (I. Keyhüsrev- I. Keykubat zamanı), Akşehir'in batısında İshak'ı Hanı (Sahip Fahrettin Ali), Akşehir ile İlgin arasında Altun- aba (Argıt Han) gibi kervansaraylar vardır. Konya, Aksaray ve Kayseri arasında Zencirli, Obruk, Koymaz, Zazadin (sadedin köpek), Aksaray ile Ürgüp arasında Hoca Mesud, Alai (Nevşehir yolunda), Pervane, Latif kervansarayları bulunmaktadır.

Kuzey güney yolu üzerinde, Kayseri'nin 40km doğusunda Karatay Hanı, Kayseri ile Sivas arasında, Kayseri'den 40km ileride Sultan Hanı (I. Alâeddin Keykubad), Lala Han, Sivas ile Tokat arasında sıra ile Yeni Han (İlhanlılar zamanı), çiftlik Hanı, Tokat- Zile arasında Hatun Hanı (Pazar Hanı, II. Gıyaseddin Keyhüsrev), daha ileride Ezine Pazar Hanı gibi meşhur kervansaraylar mevcuttur. Bu büyük kervansarayların hemen hemen hepsi XIII. yüzyıla aittir. Kısa zamanda bu kadar çok sayıda kervansaray inşa edilmiş olması o dönemde iktisadi ve ticari hayatın ne kadar canlı olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir (Turan, 1946; 166-167).

Kervansaraylar sultanlar ve büyük devlet adamları tarafından yaptırılmıştır (Hassan, 1995: 358). Bir kervansaray inşası az parayla başaramayacağından bugün bizce bilinen meşhur kervansaraylar zamanın en zenginleri olan Selçuklu Sultanları, vezirler, emirler veya başka zenginler tarafından kendileri için bir gelir kaynağı olarak yaptırılmışlardır. Bu gibi tesislerin geliri zamanla ya hanı yaptıranın kendisi veya evladı yahut onu her hangi bir suretle ele geçiren tarafından vakıf haline getirilmekteydi. Mamafih, az ölçüde de olsa bazı kimselerde parasız konaklanacak hanlar yaptırmışlardır (Akdağ, 1995: 305).

Anadolu Selçuklularının en büyük merkezlerinden olan Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum, Antalya gibi büyük şehirler arasındaki yollarda birer günlük aralıklarla sık sık bulunan kervansaraylar, Beylikler ve bilhassa Osmanlılar zamanında hemen hemen her şehirde ve şehirlerarasındaki 35-40 kilometrelik mesafelerde kurulmuş ve adeta Anadolu kervansaray ve hanlarla donatılmıştır (Berkol, 1973: 346).

Kervansaraylar, sultanlar, sultanların zevceleri ve devrin büyükleri tarafından yaptırılmış olan vakıf eserleridir (Karamağralı, 1970: 5). Dolayısıyla kervansaraylar hep vakıf idiler ve maddi büyüklükleri ve teşkilatları nispetinde de zengin vakıflara

maliktiler (Turan,1971:100). Kervansarayların büyük bir meblağ tutan masrafları tahsis edilen zengin vakıflar ile karşılanıyordu (Hassan, 1995: 358).

XI. yüzyılda İslam dininin İran ve Türkistan'da kuvvet bulması ve kuvvetli devlet fikrinin, toplum yaşayışında önem kazanması ile şehirlerarasındaki büyük yollar üzerinde ve yol emniyeti bakımından gerekli görülen yerlerde, yolcuları ve kervanları barındıran kervansarayların yapılmasını sultanlar emretmiştir. Çoğunlukla vakıf olarak kurulmuşlardır. Anadolu Selçukluları'nda Menzil hanı olarak da isimlendirilmişlerdir. Bazı kaynaklara göre, bilhassa Büyük Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk'ün verdiği bilgilerde, büyük yolların mühim noktalarında kervansaraylar yapmak hükümdarların başlıca vazifelerinden biridir. Yollarda orduların ve yolcuların yiyecek sıkıntısı çekmemeleri için menziller civarındaki arazinin devlet malı olmasına ayrıca dikkat edilmiştir (Berkol, 1973: 346).

Anadolu'da ilk kervansaray da her medeni faaliyette olduğu gibi II. Kılıçaslan (1115-1192) tarafından yaptırılmış olup, Aksaray civarındadır.(Hassan, 1995: 358) Selçuklu Kervansaraylarının büyük çoğunluğu ve en büyük, en muhteşem olanları XIII. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır. I.Gıyasettin Keyhüsrev, I.İzzettin Keykavus ve I.Alaattin Keykubad gibi büyük sultanların hüküm sürdükleri bu devir Selçuklu devletinin siyasi ve askeri kudretinin zirvesine ulaştığı; Anadolu'da emniyet, huzur ve refahın tam olarak teessüs ettiği ve ticaretin devlet tarafından teşvik ve himaye edildiği altın bir çağdır.

Bu şartların neticesi olarak beynelminel ticaret yolları Türkiye'ye intikal etmiş ve Anadolu, Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir köprü olmuştur (Karamağralı, 1970: 4). Selçuklu hanedanının bugün bile halkın hafızasında kalmış biricik hükümdarı olan Alaattin Keykubat(1220-1237)'da Konya,-Aksaray arasında (Sultan Hanı

yapılışı;1229) ve Kayseri-Sivas yolu üzerinde (Sultan Hanı) iki muhteşem kervansaray yaptırmıştır. Selçuklu devlet adamlarından Celalettin Karatay'ın Kayseri-Elbistan yolu üzerinde yaptırdığı (1240-1241) kervansaray da bunların en muhteşemlerinden biridir (Hassan, 1995: 358).

Daha öncede belirtildiği gibi özellikle II. Kılıç Arslan-I.Alaaddin Keykubat döneminde kervansaray yapımına ağırlık verilmiş, yol güvenliği sağlanarak ticareti teşvik edici tedbirler alınmış, sigorta sistemi uygulanmış böylece iç ticaretin yanı sıra uluslararası ticaret de rahatlıkla gelişmiştir. Selçuklu Devleti de siyasi alandaki gücünün yanı sıra ekonomik olarak da güçlüğü sergilemiştir.

II. Kılıç Arslan'dan sonra başta Selçuklu sultanları olmak üzere devlet büyükleri adeta birbirleriyle yarışmasına ticaret yolları üzerinde yeni kervansaraylar yaptırdılar. Böylece Selçuklu hükümdarlarının izlediği faal ticaret politikası ile XIII. yüzyılda Selçuklu ekonomisi en parlak devrini yaşamıştır. Batılılar, Anadolu'da gelişen bu ticari hayata; İtalyan tüccarları, küçük Ermenistan ve Toros geçitlerinden geçerek Pravanslılar ile Konya sultanlığının güney sahilleri ile Kıbrıs adası arasındaki ticareti düzenleyerek giriyorlardı (Batmaz, 1994: 46). Ticaretin bu denli yoğunlaşması üzerine kervansarayların kuruluş sebeplerinde de belirttiğimiz üzere tehlikeli yollar ve geçit yerleri Osmanlılarda olduğu gibi Selçuklularda da devlet tarafından muhafız askerlere veya vergi muafiyeti karşılığı civardaki köylü halka tevdi edildiği veya bu türlü yerlerden yolların ehemmiyetine göre kervansaray ve zaviyeler inşa edildiği görülmektedir.

Afşin Eshab-ı Kehfan, Alara Kervansarayı'ndan sonra I. Alaattin Keykubat tarafından Alara'ya benzetilerek yapılmıştır. Bu yapı kervan yolları üzerinde değildir. Dini bir merkezde konaklama yapısı olarak yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde Ağızkara ve

Karatay Han'ları da yapılmıştır.

Gıyasettin Keyhüsrev döneminde üç kervansaray yapılmıştır. Eğridir Han (1237-1238), Antalya-Isparta yolunda İncir Han (1238-1239)- Antalya- Isparta yolunda Kırkgöz Han (XIII. yüzyılın ilk yarısı) II. İzzeddin Keykavus Konya Akşehir yolunda Horozlu Han, Akşehir-Çay yolunda İshaklı Hanı yaptırılmıştır. XIII. yüzyılın ikinci yarısında sultanların yaptırdığı kervansaray yoktur. Vezirler ya da önemli kişiler kervansaray yapımını sürdürmüşlerdir (Ödekan, 1995: 46).

2.3. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN TİCARET POLİTİKASI:

Selçuk Türkiye'sinde cereyan eden büyük ticari faaliyetlerinin birinci sebebi umumi şartların Türkiye lehinde gelişmesi, ikincisi ise Anadolu Selçuklu Devleti'nin gütmüş olduğu iktisadi ve ticari siyasettir (Batmaz, 1994. 33).

Kervansaray ananesinin Orta Asya'da doğmuş, Anadolu'da gelişimine devam ederek zirveye ulaştığı Anadolu Selçukluları döneminde ticaret de buna paralel bir çizgi sergilemekte idi. Anadolu'nun Doğu ile Batı arasındaki ticareti sağlayan yollar üzerinde bulunması Selçuklu Sultanlarına iyi bir ticaret politikası güdüldüğünde ekonominin ve ticaretin gelişeceği fikrini uyandırmış ve sultanlar gecikmeden bu politikalarını uygulamaya geçirmişlerdi. 1071 Malazgirt Meydan savaşından sonra Anadolu'ya yerleşimlerin başlaması ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin filizlenerek büyümeye başladığı bu ilk dönemlerde Ermeni ve Gürcülerin ticaret kervanlarını yağma etmeleri sebebi ile savaşlar vukua gelmiştir. Temel amaç ticareti canlı tutmaktı. Dolayısı ile kervansaraylar kurulmaya başlamıştır. Ayrıca Sinop, Alanya gibi limanların fethi de önem arz etmektedir. Büyük Selçukluların ünlü veziri Nizamül-mülk de kervansaray yapımını sultanın görevleri arasında saymakta idi.

Anadolu Selçuklu sultanları da buna uyarak birçok sayıda kervansaray, han imar etmişlerdir ve bunlara vakıflar bağlanmıştır. Devlet ticareti geliştirmek ve korumak üzere sigorta sistemini bile uygulamıştır. Dolayısı ile ticaret gelişerek ekonomiye büyük katkı da bulunmuştur.

Ticari kurumların geliştirilmesi Anadolu'nun ticaret bölgesi olması özelliğini güçlendiriyor. Bölgede milletler arası mübadele hacmi çok genişliyordu. Ticaretin herhangi bir yolla engellenmek istenmesi savaş sebebiydi (Tabakoğlu, 1994: 115).

Selçuklu hükümdarları tüccarların çıkarlarına titizlikle koruyorlardı. Ve birileri tarafından tüccarın soyguna uğraması gasptan şikâyetçi olması durumunda sultan soyguncuyu cezalandırmak için üzerine yürüyordu. Tüccardan çalınan onun yitirdiği her şey savaş ganimetinden ya da valilerin elindeki yedek akçeden karşılanıyordu. Eğer herhangi bir nedenle zarar yerinde kapatılmadıysa tümüyle hazineden ödeniyor ve sonra zararı verene yansıtılıyordu (Batmaz, 1994: 51). Devletin malları soyulan tüccarın zararını hazineden ödemesi zamanına göre bir çeşit devlet sigortası demektir. Selçuklu hükümdarları bağ geçiş, gümrük vergilerine tamamen kaldırarak veya çok düşük oranlara indirerek (%10'dan %2'ye) ticareti destekliyor ve teşvik ediyorlardı (Koca, 1996: 469).

I.Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1211) döneminde Türkiye üzerinde yoğunlaşan transit ticaret yollarının önemi biliniyor. Seferlerde ve fetihlerde buna yönelik siyaset etkili oluyordu. Gerçekten Bizans'ın Haclılar tarafından parçalanması üzerine kervan yollarında bir ehemmiyetsizlik görülünce Sultan Keyhüsrev Karadeniz ve Akdeniz ticaret yollarını açmak üzere seferler yapmıştır. Antalya'nın fethi (1207) Türkiye'nin ticari ve iktisadi gelişmesini hızlandırmış Selçuklular ilk defa haçlılarla ticaret anlaşmaları yapmışlardır. Yine bu seferden sonra ticaretten alınan bac ve geçiş vergileri

kaldırılmış yol güvensizliğinden kaynaklanan sebeplerden dolayı zarar gören tüccarın zararlarını tazmin etmek amacıyla bir ticaret sigortası sistemi oluşturulmuştur. Böylece Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında sağlanan siyasi güvenlik ortamı içerisinde ve kervan yolları ile tüccarın himayesi sayesinde Türkiye milletler arası bir transit ticaret merkezi haline gelmiştir. Oğlu I.İzzettin Keykavus zamanında da bu ortam geliştirilmiştir. (Tabakoğlu,1994:116)

I.Alaaddin Keykubat (1220-1237) kültür faaliyetlerinin yanında iktisadi uygulamalarıyla da Türkiye'yi yüksek bir medeniyet seviyesine çıkartmıştır. Avrupa – Asya, Kuzey-Güney ticareti bu dönemde çok yoğunlaşmış Anadolu transit ticaret merkezi olma özelliğini en üst seviyeye ulaştırmıştır. Onun Ermeniler'e, Rumlar'a, Haçlılar'a ve özellikle Suğdak (Kırım'a) karşı giriştiği seferler ticari siyasetin gereğidir.

Venedik tacirlerine Anadolu'da serbest ticaret hakkı tanınmış %2'den fazla gümrük alınmaması, altın gümüş ve zahirenin vergiden muaf olduğu belirtilmiştir. Beylikler ve Osmanlılar döneminde de görüleceği gibi kıymetli madenlerin ihracı yasaklanmıştır. Mühim bir ticaret bölgesi olan Küçük Ermenistan ticaret kervanları için bir güvenlik faktörü olduğu için Keykubad tarafından cezalandırılmış ve bütün zararlar tazmini mecbur olmuştur. Anadolu'da gelişen kavimler arası ticari faaliyetler iktisadi ve sosyal gelişmeyi hızlandırmış, Keykubad bu sayede büyük inşaat faaliyetlerine girişmiştir (Tabakoğlu, 1994: 117).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU'DAKİ KERVANSARAYLARIN YAPI VE YÖNETİM

ÖZELLİKLERİ

3.1. KERVANSARAYLARIN YÖNETİMİ

Bu dönemde milletler arası ticaret yolları ve kervanların emniyetini temin etmek için teşkilat ve müesseseler kurulmuştur. Memleketler arası zengin emtia taşıyan büyük kervan kabileleri kervanbaşı denilen bir reisin idaresinde bulunuyor. Yollarda emniyeti sağlayan muhafız kıtası da “Rahtar” veya “Tutgavul” (kervan güvenliğini sağlayan kişi, muhafız kuvvetleri komutanı. (İbn. Bibi, 1996: 238) unvanını taşıyan bir kumandana bağlı olarak kervanı muhtemel baskın ve soygunlara karşı koruyordu (Batmaz, 1994: 30).

Şehir ticareti ister açık pazarlarda ister hanlarda yahut dükkânlarda yapılmış olsun hükümetçe maaşlı veya iltizam usulü ile tayin olunan “Şihneler” (güvenlikten sorumlu görevli- Önemli şehir merkezlerinde idare ve zabıta işlerini yürüten merkez valisi. (İbn. Bibi, 1996: 136) tarafından kontrol edilir ve devlete ait kazanç vergileri alınmaktadır (Akdağ, 1995: 32).

Bazı büyük kervansaraylar ticaret kervanlarının her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak mükemmeliyettedirler. Tabi ki buna karşılık kervansaray idaresine yolcular tarafından bir misafirlik ücreti ödeniyordu. Bu sayede kervansaray sahiplerine mühim bir gelir kaynağı olmaktadır (Akdağ, 1995: 35).

Büyük ticaret yolları üzerinde kurulan kervansaraylar yolcuların ve tüccarların rahat ve emniyet içinde konaklayabilecekleri her türlü ihtiyaçlarını sağladıkları yerlerdir. İçlerinde yatakhaneleri, aşevleri, erzak ambarları, ticari eşyayı koyacak

depoları, yolcuların hayvanlarını koyacak ahırları, samanlıları, namaz kılmak için mescitleri, misafirlerin yıkanması için hamamları, şadırvanları, hastaneleri (bimaristan), eczaneleri, yolcuların ayakkabılarını tamir ve fakir yolculara yenisini yapmak için ayakkabıcıları, hayvanlarını nallama için nalbantlara varıncaya kadar her ihtiyacı karşılayacak teşkilat ve tesisi ve bütün bunları ve bunlara dair gelir ve masrafları idare edecek divan (büro) ve memurları vardı (Kayaoğlu, 1994: 72).

Kervansarayların büyük bir kısmının Selçuklu sultanları, vezirleri ve zengin kişiler tarafından kurulduğunu ayrıca bunlara vakıflar tahsis edildiğinden dolayı sürekli gelirleri olduğundan daha önce bahsetmiştik. Fakat kervansaraylar idari bakımından iki kısma ayrılmaktaydı. Bir kısmı vakıflı idi; burada herkes zengin fakir ayrılmaksızın geceler yer, içer, dinlenir hiç bir ücret ödmeden sabahleyin çekip giderdi (Uslu,1985: 119). Sonuçta buralara yolcular parasız alınmakta idi. Şifahane, bimaristan, misafirhane tipinde olan bu binalar batıda hiç bir zaman rastlanmayan yardım ve şefkat müesseseleri idi.(Pakalın,1993:247) Diğer kervansaraylar ise vakıfsız olanlarıdır. Her hangi bir vakfa bağlı olmayıp ücretlidir. Fakat çok az bir ücret alınmaktadır (Uslu,1985:119). Kervansaraylar şehir dışında yapılmaktaydı. Şehir içindekilere de “Han” denilmekteydi. Hanlar devlete ait olmayıp sahipleri vardı. Ayrıca paralıdır ve ucuzdur (Şapolyo, 1967:13).

Bu vakıfların nasıl bir sosyal hizmet icra ettiklerini Evliya Çelebi'nin satırları arasında bulmak mümkündür. Akşam yemeğinden sonra kapıda mehterhane çalınıp kapı kapatılır. Bekçiler vakıfta kandilleri yakıp dibine yatarlar. Eğer gece yarısı dışarıdan misafir gelirse kapıyı açıp içeri alırlar. Hazır olan yemekten getirirler. Tellalları tarafından yolculara mallarının tam olup olmadığı sorulurdu (Kayaoğlu, 1994: 73). Zengin vakıf gelirleri olan bu müesseselerin hiç bir fark gözetilmeden kervansaraylara

gelen yolcuların emirinde bulunduğu ve kendilerinin ağırlandıkları anlaşılır (Berkol, 1973: 347).

Şüphesiz kervansarayların vazifeleri sadece kervansaraya gelen yolcuların barındırılması değildir. Kervansaraya ait vakıf gelirlerinin ve giderlerinin kayıt ve hesabı ile uğraşan memur ve mütevellinin seçimi de dikkate değer hususiyetler gösterir. İyi insan oldukları takdirde yabancılar ve azatlı kölelere mütevellilik veya diğer memuriyetlerinin verilebileceğinin şart kılınmış olması o zaman adalet ve iş hürriyeti yönünden ne derece kuvvetli ve demokratik fikre sahip olduğunu göstermektedir (Berkol, 1973: 348).

Öte yandan kervan ve kervansarayların başlayıştan itibaren sultanların ve padişahların himayesi altına alınmış olması, dünyadaki ilk sigorta şeklinin yine Türk sosyal hayatı içerisinde teessüs etmiş olduğunu göstermektedir (Berkol,1973:348).

Kervansarayın vakıfları ve masrafları ile onlara ait memur müstahdemlerin işlerinin idare ve kontrol etmek için müşrit (mütevelli) ve nazırdan müteşekkil bir heyet tayin edilmiştir. Kervansarayda yolcuların namaz kılması için yapılan mescide bir imam ve müezzin tayin edilip, bunlardan birincisine yılda ikiyüz ve ikincisine yüz elli dirhem para ve yirmi dörder mudd buğday maaş verilmektedir. Vakfiye kervansarayda bir muzif, bir de hancı gibi vazifeleri birbirine yakın gözüken iki memur tayin edilmekteydi. Müşrife yılda beş yüz dirhem maaş tayin edilmişti. Gelen yolcuları kabul eden onların yemek, yatmak ve diğer işlerini idare eden de muzifdir. Muzif, bir nevi kervansarayın işlerini yürüten görevlidir (Turan,1971:103).

Kervansarayın bir de havayıç memuru (emir havayıcı) vardır. Bunun vazifesi şüphesiz hanın levazım işlerine bakmaktadır. Hana gelen hayvanların hasta olanlarına bakmak için orada daimi bir baytar bulunmakta ve yılda kendisine para ve yirmi dört

mudd buğday verilmektedir. Hanın ve vakıfların işlerine bakmak içinde atlı bir kimse (emir) mevcuttur. Yolcuların ihtiyaçların yanında onların hayvanları için lazım olan arpa ve saman da vakfiyede tayin edilmiştir (Turan, 1971: 104).

Vakfiyeler kervansarayda hasta olan bütün fakirlerin oradaki ilaç ve meşrubatla sıhhat buluncaya kadar tedavi edilmesini şart kılmaktadır. Bu kayıt el-Ömerî ve el-Kalkaşandî'nin handa bir hastanede bulunduğu hakkındaki haberini teyid etmekte ve her iki kaynak bu hususta birbirini ikmal etmektedir (Turan, 1971: 105).

Yolcuları eğlendirmek için kervansarayların bazılarında çalgı takımı ile şarkıcılar ve rakkaseler de bulunmaktadır (Hassan, 1995: 358).

Vakfiyelerde kervansaraya ait gelir arttıkça hanın masraflarının artırılacağı, memurların maaşlarına ilave yapılacağı ve bundan sonra artan kısımla da hana yeni gelir getirecek olan başka arazi ve akarın satın alınacağı kaydedilmiştir. Bundan zamanla diğer müstahdemlerin maaşlarına da zamlar yapılmış olduğu tahmin edilebilir (Batmaz,1994: 50). Bu malumat kervansarayın ne kadar bir geliri istihlak ettiğini ve bütün Selçuklu kervansaraylarında memleketin umumi servetinden ne büyük bir yekûnun yolcular hesabına kullanıldığını gösterir (Turan, 1971: 107).

Bütün bu açıklamalar Selçuklu kervansaraylarının ne muazzam bir teşkilata sahip olduğunu memleketin iktisadi ve ticari durumunu nasıl bir seviye ye eriştiğini göstermek için bir fikir vermeye kâfidir. Bu dönemde kervansarayın ihtiyaçlarının karşılaması için o civarda bulunan üç köy kervansaraya vakıf edilmiştir (Turan, 1971: 107).

3.2. KERVANSARAYLARIN ASKERİ YÖNÜ

Kervansaraylar, sağlam duvarları ve demirden tek kapısı ile adeta kale özelliğinde inşa edilmiş yapılardır. İçleri de bir askeri müdahaleye bile aylarca dayanabilecek şekilde donatılmıştır (Koca, 1996: 468). Bununla birlikte Selçuklu devlet görevlileri tarafından vakıf yoluyla yaptırılan kervansarayların yapı özelliklerine bakıldığında savunma işlevi de üstlenebileceği göz önüne alındığında kale işlevini üstlendiği ya da kaleyi temsil ettiği söylenebilir (Özcan, 2006: 213-214).

Hem misafirhane, hem pazar olan kervansaraylar, harp zamanlarında da erzak ve mühimmat ambarı hizmetini de görmüşlerdir. Bazı han ve kervansarayların askeri amaçlarla kullanıldığını şu örnekle daha iyi anlayabiliriz. Aksaray Sultan Hanı, Karamanlılar ile Memres adlı bir Türk beyi arasında çıkan savaşta kısmen yıkılmış, onarıldıktan sonra Moğol kumandanı İrincine karşı İlyas adlı bir Türk beyi de bu hanı kale gibi kullanarak Moğollar'a karşı koymuştur. Ayrıca ordu sefere çıktığında kervansaray ve çevresinde konaklamakta idi (Karpuz, 1995: 59). Aksarayî gerçekleşen olayı şöyle nakletmektedir. “İrencin Rum’a galip gelip ülkeyi dolaştı. Konya tarafına hareket edince Türk emirlerinden İlyas adındaki biri büyük Alayî hanına gelmişti. Oraya sığınarak ayaklandı. Huzura gelmedi (İrencin) Türk ve Tacik ordusunu onu kuşatmakla görevlendirdi. Onlar 2 ay müddetle 20 bin kadar süvariyle gece ve gündüz vakitlerini oranın fetih işine harcadılar. Fakat ne taş yağdıran mancınıkla zafer kazandılar ne de zırh delen okla hâkimiyet kurdular. Ne ateş atan arrade ne de dünyayı yakan şimşeğe benzeyen neffâte işe yaradı. Ondan sonra kim bir bölgede bir kervansaraya sığındıysa, taşkınlığa başladı. Bunlara o hanın (kervansarayın) kuşatması örnek oldu. (Aksaray’i, 2000:242) Bunun yanında Türkiye Selçuklular’nda yaşanan birtakım iç sorunlar esnasında kervansarayların hapisane olarak kullanıldığını; İbn. Bibi’nin, Sultan

İzzeddin ile kardeşi arasında yaşanan iç çekişme sonrasında tutuklananların Sultan Kervansarayına hapsedmeleri ile verdiği bilgidен anlayabilmekteyiz. (İbn. Bibi, 1996: 124)

3.3. KERVANSARAYLARIN TİCARİ VE EKONOMİK YÖNÜ

Çağımızın modern kara nakil vasıtalarının olmadığı önceki dönemlerde küçüklü, büyüklü kervanların kıtalar arasındaki ticari ve kültürel ulaşımı sağlayan yegâne vasıtalar olduğu, batı dünyasıyla doğuyu birleştiren kara yollarının da Anadolu'dan geçerek İran ve Türkistan'ı takiben Hindistan ve Çin'e ulaştığı hususu dikkate alındığında bu yolların ve yollar üzerindeki yapıların önemleri açıkça anlaşılmiş olur (Berkol, 1973: 346).

Kervansarayların sosyal ve kültürel yönü yanında, ticaret hayatındaki önemleri de çok büyüktür. Birçok kervansarayın kendi bünyesi içinde pazarlama yerleri bulunduğunu günümüze kadar gelmiş örneklerinden anlamaktayız (Berkol, 1973: 346).

XII. asrın sonlarına doğru, Türkiye'de ticari faaliyetler geniş bir ölçüde başladı ve memleket her türlü medeni gelişmeler için imkânlar bulabildi (Turan, 1971: 94).

II. Kılıçarslan, I.Gıyasettin Keyhüsrev, I.İzzettin Keykavus ve I.Alaattin Keykubat gibi bu devrin büyük ve ileri görüşlü sultanlarının, bu umumi şartların ehemmiyetini tamamıyla kavrayarak, iktisadi ve ticari faaliyetleri artırmak için çeşitli vasıtalara, birçok koruyucu ve teşvik edici tedbirlere başvurduklarını belirtmiştik. Onlar fetihlerini, ticaret yollarını emniyet altında bulundurmak, iktisadi gayeleri ilk plana almak suretiyle yapmış ve ona göre ayarlamışlardır. Şehirlere büyük sermayeli tüccarlar yerleştirdiler. Yabancı tüccarlara imtiyaz verdiler. Gümrük tarifesi tatbik ettiler. Yollarda herhangi bir şekilde zarar gören, soyguna uğrayan veya emtiası, denizde batan tüccarların malları

devlet hazinesinden ödenmekte idi. Bu da Selçuk devletinin bir devlet sigortası tatbik ettiğini gösterir. Devletin geliştiği bu tedbirler arasında ticaret kervanlarının bazı yollarda askeri müfrezeler idaresinde sevk edilmesi, تنها yollar ve geçitler gibi tehlikeli sahalarda muhafız kuvvetler bulundurulması keyfiyeti de dikkate şayandır (Turan, 1971: 95).

Kervansarayların ifa ettiği önemli hizmetlerden biri de kısa bir müddet sonra etrafında bir ticaret merkezi oluşturmaları idi. Batının para kazanmak maksadıyla ancak XVIII. asrın ortalarında İngiltere'nin yaptırabildiği otele karşılık, müslüman birer içtimai hayır kuruluşu olan kervansaraylar vasıtası ile din, dil, ırk, milliyet farkı gözetilmeksizin herkese hizmet edebiliyorlardı (Uslu, 1985: 198). Selçuklular devrinde iç ve dış ticarete gördüğümüz büyük faaliyetler, bu kervansaraylar olmaksızın bu derecede inkişaf edemezdi.

Bu ticaretin doğrudan doğruya veya dolayısıyla yarattığı iktisadi imkânlarının büyüklüğü göz önüne getirilecek olursa, kervansarayların memleketin umumi menfaati bakımından oynadıkları rol daha kolay anlaşılır ve o zaman için bunu zaruri bir iktisadi tedbir olduğu da ortaya çıkar (Turan, 1971: 107). Yalnız, Türkiye'nin hakiki inhitatı bu yolların milletler arası ehemmiyetten başlar. Bu da Doğu-Batı ticaretinin Akdeniz'den okyanuslara intikali, Türkiye'yi çeviren islam memleketlerinin siyasi ve medeni gerilemeleri ile XV. asırda başlar. Nitekim XVI. asırda yalnız milletler arası ticaret bakımından değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasının yollar üzerinde husule getirdiği neticeler dolayısı ile de bu yol tamamı ile ticari ehemmiyetini kaybettiği için bu asıra ait Osmanlı tahrir defterlerinde kervansaray basit bir zaviye olarak mevcut bulunmaktadır (Turan, 1971: 107-108).

Kervanların geçtiği kasabalar gibi konakladığı kervansarayların civarı da küçük bir ticaret merkezi haline gelmiştir. XIII.asırda Suriye, Irak;Şarki Anadolu ve Ermenistan' dan Kayseri, Sivas istikametine de ilerleyen yolların kavşağında bulunan Karatay Kervansarayı civarı da böyle bir merkezdi. Tokat ve Zile arasında Sivas'tan Karadeniz limanlarına giden büyük yol üzerinde bulunan Pazar Hanı ile Ezine Pazar hanı gibi hanların isimleri ile buralarda bir takım Pazar (panayır)'ların ve bunun neticesi olarak da bazı kasabaların meydana geldiği muhakkak olarak kabul edilebilir (Turan,1971: 108).

3.4. KERVANSARAYLARIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Anadolu'da Selçukluların yüksek kültürünü en canlı şekilde aksettiren eserler, Denizli'den, Erzurum, Kars ve Iğdır'a Kütahya'dan, Malatya'ya, Bitlis, Ahlât'a Antalya'dan, Sinop ve Samsun'a kadar uzanan yollar üzerinde yükselen kervansaraylardır. Bunlar Anadolu'da Selçuklu saltanatının kudretinin büyüklüğünü ve teşkilatın sağlamlığını gösteren abidelerdir. Diğer eserlerde olduğu gibi, bunlarında planları ve bazı süsleme motifleri yine Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçulular'ın Ribat adını verdikleri daha önceki kervansaraylarına dayanmaktadır. Fakat Anadolu'da Sultan Han veya Han adını alan kervansaraylar artık tamamı ile gelişmiş bir kesme taş mimarisi ile çok abidevi eserlerdir (Aslanapa, 1963: 112).

Kervansaraylar sadece ameli maksatlara hizmet eden yapılar olmaktan ibaret değildir. Planlarının fonksiyonel oluşundan başka ebad ve nispetleri ve mekân tesirleri bakımından da abide karakteri taşımaktadırlar. Ayrıca eserden esere değişmek üzere muhtelif kısımlarının ve bilhassa muazzam portallerinin tezyinatıyla Selçuklu

devri tezyinatının ve taş işçiliğinin en güzel, en zengin ve en mühim örneklerini teşkil etmektedirler (Karamağaralı, 1970: 5).

Anadolu Selçuklu mimarisinde kervansaraylar, gerçekten sarayları andıran çok büyük ölçüye varmış en gösterişli abidelerdir. Bu muazzam mekân yapılar orta çağda Anadolu'nun en önemli kervan yolları üzerinde, ticaret, sosyal yardım ve aynı zamanda kültür müesseseleri olmuşlardır (Aslanapa, 1963: 112). Kervansarayların ihtişamını göstermesi bakımından Aksarayî'nin, Celaleddin Karatay tarafından yaptırılan kervansaray için “ Elbistan yolu üzerinde yaptırdığı ribatı (kervansaray) tamamlanınca onu görmek için Kayseri'den hareket etti. Oraya yaklaşınca pişman olarak geri döndü. Bunu yaparken o büyük binayı görünce gönlüne kibir gireceğini, o kibirle sevap işlerinden geri kalacağını düşündü. Yeryüzünde örneği bulunmayan o görkemli binayı başından sonuna kadar yaptırmasına rağmen onu görmedi” (Aksaray'ı, 2000: 28).

Anadolu Selçukluları devrinde Anadolu'nun her yanında ve İran-Suriye yolu üzerinde taştan, çok sağlam binalardı. Çok güzel ve süslü olmaları da diğer bir özelliğidir. Avluların ortasına yaptıkları mescitleri bazen hiçbir yerde rastlanmayacak kadar zarifti. Bununla beraber dış duvarlarında mongollar ve burçlarıyla, dümdüz taş yüzleriyle tam bir kale manzarası vardı. Bu bakımdan da Batının Donjen ve şatolarını hatırlatmaktadır. Kervansaraylar türlü biçimlerde yapılırdı. En çok kare ve dikdörtgen (müstatil) planlı olurdu. Bazen de İran Türk devletinde görüldüğü gibi sekiz veya oniki köşeli bir plan üzerine kurulanları da vardır (Pakalın, 1993: 247).

Kervansaray mimarisinde, dışa kapalılığı gözetken, ortada avlulu merkezî plan sistemi esas alınmıştır. Planın genel durumu kare, dikdörtgen ve dairesel olmakla bu değişmemektedir. Issız yollar bölgesinde kervansaraylarda emniyet ve savunma sorununa özellikle eğilindiğini gösteren taraflar dikkat çekicidir. Anadolu Selçukluları

ve Atabeyler, sair önemli yapılar gibi kervansarayları taştan yapılmıştır. Anadolu Selçukluları kervansaray planlarında temel prensipler bir yana, Türkistan şemalarına sıkıca bağlı kalmadıklarından Anadolu'da Türkistan'dakilerden farklı planlarda kervansaraylar ortaya konulmuştur (Cezar, 1976: 936).

Anadolu Selçuklu kervansarayları arasında en olgun ve haşmetli grubu meydana getiren sultan hanlarda kervansaray girişinde taç kapıdan başka kapalı bölümün önünde ikinci bir taç kapı bulunması bakımından Ribatı Şerif ve Akçakale kervansarayları ile ortak bir yönü sahiptir. Selçuklu kervansaraylarının sultan hanları grubunun bazılarında mevcut avlu ortasındaki köşk, mescit, kervansaraya bir ilave bina kabul edilebilir (Cezar, 1976: 936).

Avlulu ve kapalı medreselerde olduğu gibi yazlık denilen avlulu, kışlık denilen avlusuz ve üstü örtülü olan kervansaraylar vardır. Ama asıl büyük kervansaraylar hem yazlık hem de kışlık kervansaray tiplerinin birleşiminden meydana gelmiştir.

Selçuklu kervansaraylarının en büyükleri ve en mühimleri kışlık ve yazlık tipleri birleştirilenleridir. Konya-Aksaray arasındaki Sultan Hanı (1229), Kayseri- Sivas arasındaki Sultan Hanı (1225) Zazadin Hanı gibi, Dolayısıyla avlulu ve avlusuz hanlar olarak iki genel grupta ele alabileceğimiz Osmanlı öncesi devri Anadolu hanlarının plan ve düzen yönünden Karahanlılar devrine kadar uzanan bir geçmişe sahip oldukları genel olarak kabul edilmektedir (Ünal, 1978: 463). Anadolu kervansarayları kesme taştan yapılmış kütleli yapılarıdır (Ödekan, 1995: 433). Mimarlık tarihinde dini-mimari yanında sivil mimari olarak meydana getirilmiş abideler olan kervansaraylar ve hanlar beş çeşittir (Berkol, 1973: 347).

a)Baş Han Kervansarayı: Bu hanlar güneşin batışına kadar mesafe hesaplanarak yapılan hanlardır. Kervansaray parasızdır. Mesafe atlı yürüyüşüne göre ayarlanmıştır

(Şapolyo, 1967: 12). Dikdörtgen veya kare planlı taş duvarlı muhkem yapılar olup, avlulu ve avlusuz olarak iki şekli bulunmaktadır.

b) Büyükhan Kervansarayları: Bu kervansaraylar dağlık alanlara yapılmıştır. Dağların dar geçitlerindeki yüksek bir tepe üzerine şato gibi inşa edilmiş yapılardır.

c) Konak Kervansarayları: Bunlar küçük hanlardır. Bu hanlar yolcuların dinlenme ve su alma yerleridir. Büyükhan kervansaraylarının arasına yapılmıştır.

d) Alayhan Kervansarayları: Büyük olup kale şeklindedir. Kapısı büyük olup içerisinde geniş bir avlusu vardır. Kalelerde olduğu gibi müdafaa mazgalları bulunmaktadır. Bu hanlar da daha ziyade askeri birlikler konaklamaktaydı. Bu Alayhanların en büyüğü Anamur Kalesi'dir (Berkol, 1973: 349).

e) Sultan Kervansarayları: Bunlara Sultan Hanı denilir. Selçuk hükümdarları tarafından yaptırılmıştır (Şapolyo, 1967: 12).

Ayrıca şehir içi hanlarını da saymakta fayda vardır. Bu hanlar iki çeşittir. Birincisi, sadece ticari hayatta yeri olan, çeşitli eşyanın satın alındığı, sanat erbabının bulunduğu hanlardır. Diğeri uzun yollardan ve şehirlerden gelen yolcuların ücret karşılığında ikamet ettikleri binalardır. Bugünkü anlamda otellerin yerini tutan bu şehir içi hanlar menzil hanlarına göre daha gelişmiş yapılardır. Bu şehir içi hanları paralıdır. (Berkol, 1973: 349)

3.4.1. Kervansarayların Yapı Malzemeleri

Çoğunlukla düzgün yontulmuş taş ve mermer kullanılmıştır. Tuğla, kubbe ve aydınlık feneri gibi örtü elemanlarında kullanılmıştır. Devşirme (Spolyen) malzemenin bu yapıların duvarlarında bolca yer aldığını görüyoruz.

3.4.2. Kervansarayların Yapı Elemanları

Kalın sur gibi duvarlardan meydana gelir. Büyüklük ve ihtişam özellikle cephede taç kapı ile vurgulanmıştır. Kervansaray duvarları köşe kuleleri, payandalarla desteklenmiştir. Kapalı hacimlerin örtüsü genellikle tonozdur. Kubbeli hacimlerin sayısı azdır. Oda ve kapalı kısımların da yük koymak ve yatmak için kaş sekiler tespit edilmiş. Yapının önemli ögesi taç kapıdır. Süslemeli taç kapılarının özelliğini taşıyan kapılar, kale kapısı gibi sağlam ve demirden yapılmıştır. Kapalı ahır kısımlarının da ikinci bir taç kapısı vardır (Karpuz, 1995: 60).

3.4.3. Kervansarayların Plan Elemanları

Selçuklu kervansarayları avlu, köşk mescit, kapalı ahır kısmı ve hamamdan ibarettir. Kervansarayların çoğunda su tesisatının varlığı tespit edilmiştir. Bazı hanların çeşmeleri bulunmaktadır. Kervansarayda ısınma ise mangal ve tandır ile sağlanıyordu. Aydınlatma ise mum ve kandil ile sağlanıyordu.

3.4.4. Kervansarayların Süslemesi

Selçuklu taş süslemeciliğinin en önemli örnekleri bu yapılarda sergilenir. Özellikle taç kapılar ve köşkmescid üzerinde süsleme yoğunlaşmıştır. Taç süsleme arasında çeşitli hayvan tasvirlerine de rastlanır. Ejder, aslan gibi hayvanlar orta Asya menşelidirler (Karpuz,1995: 61).

3.5. KERVANSARAYLARIN PLAN TİPLERİ

Anadolu Selçuklu kervansarayları plan bakımından genelde üç tipe ayrılır. Bir kaç örnekten oluşan dördüncü bir tip de teklif edilmektedir. Bunlar;

3.5.1. *Kapalı Kısımdan Oluşanlar*

Uzunlamasına veya kareye yakın dikdörtgen planlı bu yapılar tonozla örtülmüştür. Amasya-Tokat yolunda Ezine-Pazar Hanı, Antalya-Alanya yolunda Şarapsahan, Afyon-Kütahya yolunda Eğret Han, Aksaray-Kayseri yolunda Öresin Hanı örnekleridir (Karpuz, 1995: 62).

3.5.2. *Avlu ve Kapalı Kısımdan Oluşanlar*

Bu hanlar revaklı bir avlu ve avlunun sonunda üzeri örtülü kapalı bir kısımdan meydana gelirler. Alay Han (Aksaray-Kayseri), Altınapa Hanı (Konya- Beyşehir), Kuru Çeşme Hanı, Kızılören Hanı (Konya- Beyşehir), Dokuzun Hanı (Konya- Akşehir), Kadın Hanı (Konya-Akşehir), Ertokuş Hanı (Konya-Eğirdir), Sadettin-Zazadin Hanı (Konya-Aksaray), Aksaray Sultan Hanı (Konya-Aksaray), Kayseri Sultan Hanı (Kayseri-Sivas), Karatay Han (Kayseri- Malatya), Horozlu Han, İsaklı Hanı, Susuz Han (Antalya-Burdur), Sarıhan (Kayseri- Aksaray), Ağızkara Han, Ak Han (Denizli-Eğirdir), Obruk Hanı gibi ... (Karpuz, 1995: 63-69).

3.5.3. *Avlunun Yapıya Hâkim Olduğu Hanlar*

Bu hanlarda mekânlar büyük bir avlu etrafında yer alır. Evdir Han (Isparta-Antalya), Kırkgöz Han, Kargı Han (Seydişehir-Alanya), gibi...(Karpuz, 1995: 69-70).

3.5.4. İ içe İki Plandan Oluşanlar

Burada avlu ve kapalı kısım birbiri içerisine kaynaştırılmıştır. Alara Han (Antalya- Alanya), Afşin Eshab-ı Kehf Hanı (Afşin'de), Tercan Mamahatun Kervansarayı gibi...(Karpuz, 1995: 70) Bütün bu mimari özellikler göz önünde bulundurduğumuz zaman kervansaraylar, kuruldukları bölgenin coğrafi konumu ile iklimine göre bir yapı sergileyebilmektedirler.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOKAT VE ÇEVRESİNDEKİ KERVANSARAYLAR

4.1. MAHPERİ HATUN KERVANSARAYI

Anadolu'nun doğudan batıya ve kuzeyden güneye her tarafına yayılmış durumda bulunan, önemli ticaret yollarının kavşağında bulunan Tokat ve çevresinde, ticaret amacıyla inşa edilmiş pek çok yapıya tesadüf etmek mümkündür. Bunların en önemlisi de Pazar ilçesinde yer alan Mahperi Hatun Kervansarayı'dır. Amasya- Tokat yolunun 90. km'sinde (Tokat-Zile yolu üzerinde) inşa edilmiş olan yapıda, üç ayrı kitabe bulunmaktadır. Taçkapı kitabesinde, H.636 (1238-39) yılında I. Alâeddin Keykubat'ın karısı Mahperi Hatun tarafından oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Gündoğdu-Bayhan-Aktemur-Kukaracı-Çelik-Güneş, 2006: 511).

Dört satırlık nesih kitabenin okunuşu şöyledir:

Tercümesi... Müminlerin emiri, Sultan Keykubat Kasım'ın oğlu fetihler babası Keyhüsrev, sultanlar sultanının annesi Mahperi Hatun'un 636 (1238-39) yılında.

Bir başka kitabe, kapalı kısmın taçkapısında, bir diğeri de cephedeki çeşme alınlığında yer almaktadır. Kapalı bölüm taçkapısında yer alan dört satırlık nesih kitabede:

Bu mübarek hanın yapımı, yeryüzünde Allah'ın gölgesi, devletli, sultan-ı azam ve hakan-ı muazzam Gıyaseddin Ebulfeth Keyhüsrev bin Sultanu's-Said... Keykubat döneminde emirülmümininin karısı... Sultanların sultanı safvetüddünya veddin Melik... Tarafından 636 (1238-39) yılında emredilmiştir (Mercan-Ulu, 2003: 171-173).

Resim: 1 Mahperi Hatun Kervansarayı Çeşme Alını

Çeşme alınlığında yer alan iki satırlık kitabede de; “ Bu çeşmenin yapılışı Allah’ın tevfik ve hidayetindedir” ibaresi yazılıdır.

Kervansaray; 33. 00x34.00 m. Boyutlarındaki açık kısım ile 19.50x28.00 m. Boyutlarındaki kapalı kısımdan oluşan, Anadolu Selçuklularındaki, hem açık hem kapalı kısımlara sahip medreseler grubunda inşa edilmiştir.

Resim: 2 Mahperi Hatun Kervansarayı Eyvanı

Açık kısım; 1.90x6.90 m. boyutlarında, anıtsal bir portaldan geçilerek ulaşılmaktadır. Kapı açıklığının avlu tarafı, 4.30x4.80 m, boyutlarında, bir giriş eyvanı olarak düzenlenmiştir. Eyvanın sağında sivri beşik tonoz örtülü, 3.70x11.10 m. boyutlarında ve avluya bir kapıyla bağlanan oda yer almaktadır. Eyvanın solunda da, yapının kuzeydoğu köşesini oluşturan 3.70x5.25 m. boyutlarında diğer bir oda bulunmaktadır. Bu oda ile giriş eyvanı arasında ikinci bir eyvan düzenlenmesi görülür. Bu eyvanın kuzey duvarındaki merdiven basamaklarıyla, girişin üzerindeki mescit katına ulaşılır. 12.70x25.80 m. boyutlarındaki dikdörtgen avlunun iki yanında, simetrik düzende yerleştirilmiş ikili revak sistemi yer alır. Bu revaklar 1.00x1.00 m. ölçülerinde, kare kesitli ikişer paye üzerine oturan sivri kemerlerin taşıdığı beşik tonoz örtülü altışar bölümden oluşmaktadır. Kapalı kısım; kuzey-güney doğrultusunda, kare kesitli altışar payenin oluşturduğu iki destek dizisiyle, üç sahna bölünmüştür. Bugün üst örtüsü ve destek sistemleri çökmüş olan bu kısımda orta sahnin ve yan sahnin sivri beşik

tonozla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Ancak orta sahnın yan sahnılardan geniş ve yüksek tutulduğu anlaşılmaktadır. 1.80 m. kalınlığındaki duvarlarıyla son derece korunaklı bir mimariye sahip olan kervansarayların beden duvarlarının, dıştan payandalarla desteklendiği görülmektedir. Açık kısmın duvarlarında pencere açıklığına yer verilmeksizin, kapalı kısımda aydınlatma probleminden dolayı doğu ve batı yönlere altışar mazgal pencere açılmıştır.

Resim: 3 Mahperi Hatun Kervansarayı Taçkapısı

Kuzeydeki 1.50 m.derinliğinde iç köşeleri birer sütünce ile belirlenmiş sivri kemerli tonozla örtülü taçkapının giriş açıklığı, yay kemerlidir. Geçmeli taşlarla örülmüş kapı kemerinin üst kısmına, dört satırlık inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Kapı

açıklığının iki yanında mukarnas kavsaralı ve köşe sütunceli birer niş yer alır. Kuzey cephede taçkapının hemen yanında bir çeşme bulunur. Yıldız motifli bir tepeliğe sahip olan çeşme, sivri kemerli sağır bir nişe sahiptir. Kemer aynasında da iki satırlık kitabe vardır. Çeşmenin ejder başlı iki lülesi Yozgat Nizamoğlu Müzesi'nde bulunmaktadır.

Resim: 4 Mahperi Hatun Kervansarayı Taçkapı Kitabesi

Taçkapıyla aynı eksen üzerinde yer alan kapalı kısmın taçkapısı da anıtsal boyutlarda olup sade ve yalın bir düzenleme gösterir. Dıştan silmelerle kuşatılmış olan kapının ortasında 2.40 m. genişliğinde, yay kemerli kapı açıklığı yer alır.

Mahperi Hatun Kervansarayı'nda görüldüğü üzere klasik Selçuklu kervansaraylarında olduğu gibi süsleme programı. taçkapılarda uygulanmıştır. Üst kısım kemer kilit taşına kadar yıkılmış olan taçkapı yüzeyi, altı kollu, geometrik yıldız geçmelerden oluşan bir bordür ile çerçevelenmiş, bordürün üst tarafında ise geometrik geçme motifli ikinci bordür yer almıştır. Sivri kemerli taçkapı nişinin köşe

sütuncelerinin yüzeyi birbiri içine geçmiş çift yönlü tarak motifleriyle dekore edilmiştir. Bu sütünce yüzeyleri akuntus yapraklarıyla bezeli birer başlıkla sonlanmıştır. Kapı açıklığının her iki yanındaki mukarnas kavsaralı nişlerin üst kısımlarında, sekiz kollu geometrik yıldızların işlendiği madalyonlar yer alır. Taçkapı nişini üstten kemer yüzeyi, oyma tekniğinde işlenmiş yarım yıldız motifleriyle süslenmiştir.

Bu kervansaray, tamamen düzgün kesme taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir (Gündoğdu-Bayhan-Aktemur-Kukaracı-Çelik-Güneş, 2006: 511).

4.2 TAHTOBA KERVANSARAYI

Tahtoba Kervansarayı Tokat il merkezine 30 km uzaklıkta Pazar-Artova arasındaki tarihi güzergâh üzerinde kurulmuştur. Kesin inşa tarihini veren bir kitabesi bulunmayan kervansarayı, Mahperi Hatun tarafından yaptırıldığı kabul edilmekte ve XIII. yüzyılda tarihlenmektedir. Selçuklu döneminde, yaptırmış olduğu hayır eseriyle ünlenen Melike Mahperi Hatun'un, Tokat, Sivas, Amasya ve civarında birçok

Resim: 5 Tahtoba Kervansarayı

kervansaray ve köprü yaptırdığı kabul edilmektedir. Hemen yakınlarında aynı adla anılan bir de köyün bulunduğu han; doğu-batı istikametinde uzanan açık ve kapalı kısımlardan oluşmuş, klasik han plan şemasında inşa edilmiştir. Giriş yönünden pek fazla bir şey günümüze gelmemiştir. Hanın sultan hanları plan şemasında inşa edildiği ve K. Erdman'ın vermiş olduğu plan şemasına göre giriş eyvanının iki yanında tonozlu küçük odaların yar aldığı anlaşılmaktadır. Açık kısmın kuzey ve güneyinde uzanan revaklar, tonoz örtülü ve simetrik düzende yerleştirilmiş dörder bölümden oluşmaktadır. 24x24m boylarındaki kare planlı, kapalı kısım ise Mahperi Hatun Kervansarayı'nda olduğu gibi üç sahnalıdır. Kapalı kısım duvarlarının, dıştan payandalarla desteklendiği anlaşılmaktadır. Beden duvarları tamamıyla moloz taş malzemeden inşa edilmiştir (Gündoğdu-Bayhan-Aktemur-Kukaracı-Çelik-Güneş, 2006: 573).

4.3. ÇİFTLİK HANI (ÇAMLİBEL KERVANSARAYI)

Çamlıbel Kervansarayı Tokat-Sivas kara yolunun 25.km.sinde, Çiftlik kasabasına 2 km mesafede kurulmuş olan bir yapıdır, Hanın A. Gabriel tarafından XIII. Yüz yılda inşa edildiği belirtilmektedir. Sadece kapalı kısımdan oluşan dikdörtgen kuruluşa sahip han, iki paye sırasıyla birbirine paralel üç sahna bölünmüştür. Uzun cephelerin altışar payanda ile desteklediği yapının, payandaları arasında birer mazgal pencereye yer verilmiştir. Hanın beden duvarlarında moloz taş, kemerlerinde düzgün kesme taş kullanılmıştır (Gündoğdu-Bayhan-Aktemur-Kukaracı-Çelik-Güneş, 2006:240)

Resim: 256

Resim: 6 Çamlıbel Kervansarayı

Bu gün itibariyle harabe bir görünüm arz eden hanın eski görünümüne kavuşabilmesinin ancak, özverili bir restore çalışması ile mümkün olabileceği düşünülmektedir.

4.4. GÜMÜŞ TOP (DAZYA) KÖYÜ YAKINLARINDA HAN KALINTISI

Gümüş Top Hanı Tokat ili Turhal ilçesine bağlı Gümüştop (Dazya) Köyü'nün yaklaşık olarak 350-400 m. Güneybatısında, Ortaçağlardan kalma bir hanın temel izleri mevcuttur. Yörenin kuzeyinden gelen tarihi ticaret yolunun güneye birleştiği noktada yer alan bu hanın, plan ve mimarisi hakkında net fikirler yürütebilmek hanın şu anki durumu itibariyle mümkün değildir, ancak yetkililerin de bu konuya eğilmeleri neticesinde yapılabilecek kazıyla hanın plan ve mimarisi hakkında bilgi sahibi olunabileceği düşünülmektedir. (Gündoğdu-Bayhan-Aktemur-Kukaracı-Çelik-Güneş, 2006: 556).

Resim: 7 Dazya Köyü Han Kalıntısı

SONUÇ

Bir milleti millet yapan, o milletin fertlerinin zaman içinde oluşturduğu ortak kültürdür. Bu kültür çerçevesinde yapmış oldukları anıtsal eserler nesilden nesile geçerek kültürün yarınlara aktarılarak yaşanmasına zemin hazırlamaktadır. Bu eserler kültür çevresini aksettiren bir belge özelliğini taşımaktadır. Bu itibarla kervansaraylar; devrinin mimari özelliğini, sosyal seviyesini, ekonomisini, askeri yönünü, devletin ticarete verdiği önem ile milletin kültürünü yansıtması sebebiyle Türk Tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Türklerde kervansaray anlayışı Hunlar'la başlamıştır. Bu dönemde, Orta Asya'da İpek Yolu ticareti bulunmasından dolayı Hunlar, Göktürkler ve diğer Türk devletleri bu ticareti elde bulundurmak gayesiyle Çin devleti ile sık sık mücadele etmişlerdir. Ticaret dolayısıyla kervancılık bu dönem de görülmektedir. Kervansaray yapıları bu dönemde de görülmekle birlikte ifa ettiği görev açısından daha dar manada bir yapı özelliği sergilemektedir. Eski Türkler kervansaraya "Argış" derlerdi. Konak da; geceleme için durulan yerdi. Eski Türklerde görüldüğü üzere ticaretin gelişmesi için kervansaraylar inşa etmişlerdir. Yani bu anlayış o dönemlerde Orta Asya'da mevcut idi.

Romalılarda ise askeri amaçlı "Castel" veya "Castrum" denilen kervansaray tiplmesine rastlamaktayız. Bu yapılar ekseriyetle devletin sınır bölgeleri ile stratejik bölgelerine inşa edilmiş, ticaret için kullanılmakla beraber daha çok askeri nitelikteki yapılardır. Kervansarayların bu yapılara benzetilmesi yapı olarak benzerlik arz etmesindedir. Kullanım amaçları ve işleyişi birbirinden tamamen farklılık gösterir.

Araplarda daha çok sınır bölgeleri olmak üzere "Ribatlar" inşa etmişlerdir. Ticaret amaçlı kurulmalarına karşın askeri niteliktedirler. İslamiyet'in yayılmasıyla

birlikte de Bu ribatlar tekke ve zaviye ve dergâh olarak kullanılmaya başlanılmış ve fonksiyonel özelliğini kaybetmiştir.

Kervansaray ananesinin Yakınoğu'da inkişafı, Büyük Selçukluların ve Selçuklulardan doğan devletlerin eseridir. Fakat bu hususta en yoğun faaliyet Selçuklu Türkiye'sinde görülmektedir. Anadolu yarımadası Asya'yı Batıya bağlayan bir bölge durumunda olmasından dolayı transit ticaret bölgesidir.

XI. yüzyıldan beri çeşitli Türk devletleri tarafından devamlı olarak geliştirilen kervansaraylar bugün bile benzerleri olmayan geniş ölçüde teşkilatlandırılmış büyük sosyal yardım müesseseleridir. Kervansaraylar Selçuk sanatının gücünü ve yönetim sağlamlığını göstermesi açısından da önemli yapılardır. Yolların güvenlik altına alınması ile ticaretin gelişeceği bilincinde olan Selçuklu Sultanları bir devlet politikası olarak kervansaray yapımını hızlandırmışlardır. Selçuk kervansarayları, XIII. asırda Türkiye'nin iktisadi vaziyetini, memlekette cereyan eden ticari faaliyetleri ve devletin bu hususta takip etmiş olduğu siyaseti anlayabilmek için önem arz etmektedir. Kervansaraylar sayesinde Anadolu önemli bir ticaret ağına sahip olmuştur.

Türklerin 1071 tarihinde Malazgirt Zaferiyle birlikte Anadolu'yu kesin Türk yurdu yapmalarıyla Tokat bölgesi de Türklerin hâkimiyetine girmiştir. Sırasıyla Danişmentli, Selçuklu, ilhanlı ve Osmanlı hâkimiyetlerini yaşayan Tokat ve çevresinde yaklaşık 850 yıllık bir süreç içerisinde inşa edilmiş çok sayıda tarihi eser bulunmaktadır.

Yeşilirmak gibi önemli bir sulama kaynağına sahip, verimli toprakları ile yerleşime son derece müsait coğrafi yapısıyla tarih boyunca siyasi önemini sürdüren Tokat ve çevresi, bu önemine paralel olarak Anadolu ticaretinin de önemli bir merkezi olmuştur. XII. yüzyıla gelindiğinde doğu batı ticaretinde yeni bir dönem başlamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti bir yandan köprüler inşa ederek yol ağını genişletirken öte

yandan kervansaray ve han adını verdiğimiz yapılarla da ticaret kervanlarının emniyet içerisinde konaklamalarını ve seyahat etmelerini sağlamıştır. Bu dönemde doğu-batı ve kuzey-güney ekseninde uzanan başlıca iki büyük ticaret yolu mevcuttu. Bu yolların kesiştiği noktada yer alan Tokat ve çevresinde birçok han ve köprü inşa edilmiştir. oğunluğu XII. yüzyıla tarihlenen bu yapıların büyük bir kısmı yerleşim alanı dışında bulunmaları nedeni ile kullanılmadıklarından, günümüze sağlam biçimde ulaşamamıştır. Yol ağlarının değişmesi nedeniyle işlevliğini yitirmiş yollar üzerinde bulunan bir kısım yapılar da harap bir durum sergilemektedirler. Tokat ve ilçeleri sınırlarında inşa edilmiş olan altı menzil hanından sadece Pazar Mahperi Hatun kervansarayı H.636 (1238) nispeten sağlam olarak günümüze ulaşırken, aynı yüzyılda inşa edildiği kaydedilen Tahtoba Hanı ve iftlik Hanı ise harap durumdadırlar. Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler ve mevcut kalıntılarından hareketle tespit edebildiğimiz plan şemaları, Pazar Mahperi Hatun kervansarayı ve Tahtoba Hanı'nın Sultan Hanların planında anıtsal yapılar olduğunu ortaya koymaktadır. Çiftlik Hanı ise paralel üç sahından oluşan dikdörtgen plan şemasıyla diğer iki yapıdan ayrılır ve benzer plan kuruluşa sahip olan Eğret Hanı (Afyon-Kütahya), Zalmanda Han (Konya-Ankara), Bor Hanı (Ulukışla-Niğe) ve Kuru Han (Besni-Kayseri) ile birlikte XIII. yüzyıla tarihlenmektedir.

Selçuklular zamanında Tokat ve çevresinin ticaret kervanları için önemli bir geçiş noktası olduğu, bu çerçevede gelişen ticaret hayatının XVI. yüzyıldan itibaren endüstriyel üretime yönelik faaliyetlerle şehir merkezlerine kayarak yeni bir ticari hayatın başladığı anlaşılmaktadır.

Netice itibariyle yukarıda belirtilen içerik üzerine meydana getirdiğimiz Tez çalışmamız da Kervansaraylar konusunun, özellikle Selçuklu dönemi Tokat ve çevresine yönelik işlenmiş olması, çalışmanın bundan sonra yapılacak araştırmalara katkı sağlayabileceğini düşünmekteyiz.

KAYNAKLAR

Akalın, Ş. (2002), “Kervansaray”, *Diyamet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt.27, TDV.

yayımları, İstanbul.

Akdağ, M. (1995), *Türkiye 'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Cilt. 1, Cem yayımları, İstanbul.

Aksarayî, (2000), *Müsâmeretü'l- Ahbâr*, Çeviren Prof. Dr. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara.

Alptekin, C. (1993), “Büyük Selçuklular”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt 7, Çağ yayımları, İstanbul.

Aslanapa, O. (1963), “Orta Çağda Türklerin İleri Bir Sosyal Yardım Müessesesi: Kervansaraylar”, *Türk Kültürü*, Cilt.1, Ankara.

Aslanapa, O. (1978), “Ribat”, *İ.A.*, Cilt IX, Ankara

Batmaz, Ş. (1994), *Türkiye Selçukluları 'nda İktisadi Yapı (1155-1243)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü), Kayseri.

Bektaş, C. (1999), *Selçuklu Kervansarayları*, Yapı-Endüstri Merkezi yayımları, İstanbul.

Berkol, F. (1973), “Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları”, *Vakıflar Dergisi*, Cilt10, Ankara.

Cezar, M. (1976), “Türk Tarihinde Kervansaraylar”, *XIII. Türk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Cilt 2, Ankara.

Devellioğlu, F. (1996), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, 13. basım, Ankara.

- Hassan, Ü. (1995), “Selçuklular ve Selçuklular Döneminde Anadolu”, *Türkiye Tarihi*, Cilt 1, Cem Yayınları, İstanbul.
- İbn Bibi, (1996), *El Evamirü'l- Ala'ıye Fi'l Umuri'l Ala'ıye*, Çeviren Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara
- Gündoğdu, H. , Bayhan, A. A. , Aktemur, A. M., Kukaracı, İ. U. , Çelik, Â. , Güneş, B. (2006), *Tarihi Yaşatan İl*, PYS Vakıf Sistem Matbaası, Ankara.
- Karamağaralı, H. (1970), “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları”, *Önasya*, Sayı 61-62.
- Karpuz, H. (1995), *Anadolu Selçuklu Mimarisi*, S.Ü.yayınları, Konya.
- Kayaoğlu, İ. (1994), *İslam Kurumları Tarihi*, Cilt 2, Konya.
- Koca, S. (1996), “Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika”, *Erdem*, Sayı. 23, Ankara.
- Köprülü, F. (1942), “Vakfa Ait Tarihi İstilahlar: Ribat”, *Vakıflar Dergisi*, Cilt 2, Ankara.
- Marçais, G. (1978), “Ribat”, *İ.A*, Cilt 9, Ankara.
- Mercan, M., Ulum, E. (2003), *Tokat Kitabeleri*, Ankara.
- Mülayim, S. (1994), “Anadolu Selçuklu Sanatı”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt 1, Kombassan yayınları, Konya.
- Ödekan, A.(1995), “Mimarlık ve Sanat Tarihi”, *Türkiye Tarihi*, Cilt 1, Cem yayınları, İstanbul.
- Ögel, B. (1991), *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt 1, Ankara.
- Ökse, A.T, (2005), “Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları”, *Bilig*, sayı 34.
- Özcan, K.,(2006): “Anadolu Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri I”, *Sosyal Bilimle Dergisi*. korayözcan@yahoo.com.

- Pakalın, M. Z. (1993), “Kervansaray”, *O.T.D.T Sözlüğü*, Cilt 2, M.E. B yayınları, İstanbul.
- Polat, M.S. (1992), *Anadolu Selçukluları 'nda Ticari Hayat*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul
- Sümer, F. (1985), *Yabancı Pazarı(Selçuklular Devrinde Milletlerarası Bir Fuar)*, T.D.A. Vakfi yayınları, İstanbul.
- Şeker, M. (1991), *İslam 'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, D.İ.B. yayınları, Ankara.
- Şapolyo, E. B. (1967), “Türk Kervansarayları”, *Önasya*, Sayı 24.
- Tabakoğlu, A. (1994), *Türk İktisat Tarihi (Genişletilmiş II. Baskı)*, Dergâh yayınları, İstanbul.
- Tuncer, O. C. (2007), *Anadolu Kervan Yolları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara.
- Turan, O. (1971), *Selçuklular ve İslamiyet*, Turan yayınları, İstanbul.
- Turan, O. (1946), “Selçuklu Kervansarayları”, *Belleten*, Sayı 39, Ankara.
- Turan, O. (1996), *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi yayınları, 5. baskı, İstanbul.
- Uslu, H. (1985), *Başlangıçtan Günümüze İslam Müesseseleri Tarihi*, Gonca yayınları, İstanbul.
- Ünal, R. H. (1978), “Osmanlı Öncesi Devirde Birkaç Han Üzerinde İnceleme”, *A.Ü.İ.F.Dergisi*, Ankara.
- Yiğit, H. (2002), “Sosyal Hizmetler Açısından Selçuklu Kervansarayları”, *Türkler*, Cilt, 7, Yeni Türkiye yayınları., Ankara.

EKLER

Ek-1 ANADOLU'DAKİ HANLAR VE KERVANSARAYLAR DİZİNİ

AFYON	-İshaklı Sahip Ata (İshaklı) Hanı
AFYON	-Yenice Köyü Yeniceköy Hanı
AFYON	-Çay-Konya yolu Çay (Ebul Mücahit Yusuf) Hanı
AFYON	-Eğret, Eğret Hanı
AFYON	-Kütahya-Denizli yolu İney köyü İneyköy Hanı
AMASYA	-Ezinepazar Çavuş(İnepazar, Ezinepazar) Hanı
ANKARA	-Kalecik Çandır Hanı
ANKARA	-Çankırı yolu Abacılar Hanı (Çubuk Barajı Altında)
ANKARA	-Sinop-Sivas ortak yolunda (Hasanoğlu Dağı Yöresi)
ANKARA	Hanı
ANKARA	-Konya yolu Mogan Gölü Hanı
ANKARA	-Sivas yolunda Lalahan ilçesinde Han
ANTALYA	-Sivas yolunda Yahşihanda Yahşi Han
ANTALYA	-Alanya yolu Alara Han
ANTALYA	-Seydişehir Bul (Ebul) Hasan Hanı
ANTALYA	-Burdur yolunda Evdir (Eski) Han
ANTALYA	-Seydişehir yolunda Kargı Hanı
ANTALYA	-Burdur yolunda Kırgöz (Çubuk) Hanı
ANTALYA	-Manavgat yolunda Köprü Suyu (Belkıs) Hanı (yok
ANTALYA	olmuş)
ANTALYA	-Seydişehir yolunda Mutbeli'nde Mut Beli Hanı

ANTALYA	-Anamur yolunda Silinti (Selinus) Hanı
ANTALYA	-Alanya yolunda Şarapza (Şarafza, Ak) Hanı
ANTALYA	-Seydişehir yolunda Tol Hanı
BİTLİS	-Seydişehir yolunda Burmahan'da Burma Hanı
BİTLİS	-Isparta yolunda Ağlasun Hanı
BİTLİS	-Van yolunda Deliklitaş (Han?)
BİTLİS	-Van yolu Adilcevaz (Han?)
BİTLİS	-Van yolunda Ahlat (Han?)
BİTLİS	-Van yolunda Tatvan (Han?)
BİTLİS	-Van yolunda Başşin (Hüsrev Pş.) Hanı
BİTLİS	-Van yolunda Baş ((Hüsrev Pş.) Hanı
BİTLİS	-Diyarbakır yolunda Kızungur (Kefendur) Hanı
BİTLİS	-Diyarbakır yolunda Veysel Karanî (Han?)
BİTLİS	-Diyarbakır yolunda Batman (Han?)
BURDUR	-Diyarbakır yolunda Duhan
DENİZLİ	-Bitlis yolunda Kepo Hanı
DENİZLİ	-Antalya yolunda İncir han
DENİZLİ	-Hacıyüplü köyü Karasungur Hanı
DENİZLİ	-Çardak yolu Ak (Boz) Han
DENİZLİ	-Çardak yolunda (Han Abad) Çardak Hanı
DİYARBAKIR	-Karasungur (Yeni) Han
DİYARBAKIR	-Antalya yolu Karahöyük köyü Pazar Hanı
DİYARBAKIR	-Bitlis yolu Çöltepe (Han?)
DİYARBAKIR	-Bitlis yolu Silvan (Mayafarkin) Han?

DİYARBAKIRDİYARBAKIR	-Bitlis yolunda Batman (Han?)
DİYARBAKIR	-Ergani yolunda Orta Han
DİYARBAKIR	-Ergani yolunda Sığırdiken Hanı
DİYARBAKIR	-Ergani yolunda Baş Han
DİYARBAKIR	-Ergani yolunda Kara Han
DİYARBAKIR	-Ergani yolunda Üçkuyular Hanı ve Bir Kule
DİYARBAKIR	-Ergani yolunda Han
DİYARBAKIR	-Çermik yolunda Hanköy'de Han-ı Gevran
DİYARBAKIR	-Çermik-Gerger yolunda Karakaya Hanı
DİYARBAKIR	-Bingöl yolunda Ambar Çayı üstünde Han (Selçuklu?)
DİYARBAKIR	-Dicle-Hani yolunda Dibni Hanı
DİYARBAKIR	-Bingöl yolunda Barlas Hanı
DİYARBAKIR	-Eğil-Dicle-Maden yolunda Birdiniç Hanı
DİYARBAKIR	-Lice yolunda Çeper köyü Çeper Hanı
DİYARBAKIR	-Eğil yolunda Şerbetin Hanı
DİYARBAKIR	-Eğil yolunda Tilhan köyü yakınında Sinek Çayı Hanı
DİYARBAKIR	-Çermikte Han
DİYARBAKIR	-Eğil yolunda Karakaya köyü yakınında Sinek Çayı Hanı
DİYARBAKIR	-Çermik-Çüngüş yolu Yıldızhan'da Han?
ELAZIĞ	-Çermik Siverek yolunda Ağaçhan'da Han?
ELAZIĞ	-Çermik Siverek yolunda Karahan Han?
ELAZIĞ	-Çermik Siverek Kervanpınar'da Han?
ELAZIĞ	-Diyarbakır yolu Gölcük Hanevleri Gölbaşı Hanı

ELAZIĞ	-Diyarbakır Mollakendi köyü Hanı
ERZİNCAN	-Malatya-Hankendi (Han)
ERZİNCAN	-Keban-Denizli köyü Makıt Hanı
ERZİNCAN	-Esenkent İbrahim Şah Kervansarayı
ERZİNCAN	-Erzurum-Sivas yolunda Sarhan köyü Hacı Bekir Kervansarayı
ERZURUM	-Tercan Mama Hatun Kervansarayı
ERZURUM	-Erzurum arası Mugar Hanı
ERZURUM	-Karakulak-Aşkale yolunda Serhin (Suyud) Hanı
ESKİŞEHİR	-Köprü köyü Köprü köyü (Nebi) Hanı
ESKİŞEHİR	-Fuadiye (Pastırmacı) Hanı
ESKİŞEHİR	-Sivas yolu Cibici Hanı
ISPARTA	-Bardakçı yolu Bardakçı (Nebi) Hanı
ISPARTA	-Seyitgazi Deve Hanı
ISPARTA	-Gelendost Ertokuş (Kudret, Selçuk) Hanı
ISPARTA	-Eğirdir-Denizli yolu Pınarbaşı'nda Pınarbaşı (Dadı) Hanı
ISPARTA	-Eğirdir Pınar Pazarı (2. Keyhüsrev) Hanı
ISPARTA	-Eğirdir Dünder Bey Medresesi Hanı
ISPARTA	-Antalya yolu Bucak (Susuz) Hanı
KARS	-İğdir, İğdir Kervansarayı
KASTAMONU	-Atabey Hanı

KASTAMONU	-Tosya-Eskihan köyü Eski Han
KAYSERİ	-Kargı Hanı
KAYSERİ	-Avanos Sarı Hanı
KAYSERİ	-Karaday köyü, Karaday Hanı
KAYSERİ	-Palas Köyü Sultan Hanı
KAYSERİ	-Han Sarı Han
KAYSERİ	-Han Camisi Hanı
KAYSERİ	-Sivas yolu Kağı Han
KAYSERİ	-Develikarahisar Dovala Hanı
KAYSERİ	-Pınarbaşı-Pazarören arası Kızılhan köyü Hanı
KAYSERİ	-Han
KIRŞEHİR	-Köprüköy, Köprü Köy (Çeşnigir) Hanı
KIRŞEHİR	-Kesikköprü köyü, Kesik Köprü (Cacabey) Hanı
KIRŞEHİR	-Çamalak Köyü Camalak Hanı
KIRŞEHİR	-Zile yolu-Çekereksuyu Çekerek Suyu Hanı
KIRŞEHİR	-Zile yolu Kervansaray
KONYA	-Beyşehir yolu Akbaş (Dibidelik, Hoca Cihan) Hanı
KONYA	-Beyşehir yolu Altınapa (Selçuk) Hanı
KONYA	-Beyşehir-Küçükafşar köyü Hanı
KONYA	-Afyon yolu Dokuzunderbent Hanı
KONYA	-Isparta yolu Elikesik Hanı
KONYA	-Silifke yolu Gaferyat Hanı
KONYA	-Ulukışla yolu Kamereddin Hanı
KONYA	-Merkez Karatay Hanı I

KONYA	-Merkez Karatay Hanı II
KONYA	-Aksaray yolu Katrancı Han
KONYA	-Istarpa yolu-Başara Suyu (Kavak) Hanı
KONYA	-Eğidir-Kireli Kireli Hanı
KONYA	-Eğidir-Kızılören (Kızılviran) Hanı
KONYA	-Silifke yolu Kozak Han
KONYA	-Beyşehir yolu Kuruçeşme Kervansarayı
KONYA	-Aksaray yolu Obruk Han
KONYA	-Aksaray yolu Okla (Sultan Kılıçarslan) Hanı
KONYA	-Ankara yolu Horozlu (Ruzbe) Hanı
KONYA	-Aksaray yolu Zazadin (Sadettin Köpek) Hanı
KONYA	-Silifke yolu Sertavul hanı
KONYA	-Seydişehir yolu Seyfettin Ferruh (Kavaklı) Hanı
KONYA	-Beyşehir yolu Yunuslar (Ağrıs) Hanı
KONYA	-Ankara yolu Zalmandı (Dinek) Hanı
KONYA	-Aksaray yolu Zincirli Han
KONYA	-Afyon yolu Argıt (Altuğnapa) Hanı
KONYA	-Afyon yolu Kadınhan'da Kadın Hanı
KONYA	-Afyon yolu Hacı Hafız Hanı
KONYA	-Manavgat yolu-Ortapayam, Ortapayam (Kireçli) Hanı
KONYA	-Afyon yolunda İlgin Sahip Ata Hanı
KONYA	-Ankara yolu Zıvark köyü Zıvark (Züverek) Hanı
KONYA	-Ankara yolu-Zıvark-Cihanbeyli arası Han
KONYA	-Zıvark arasında Han

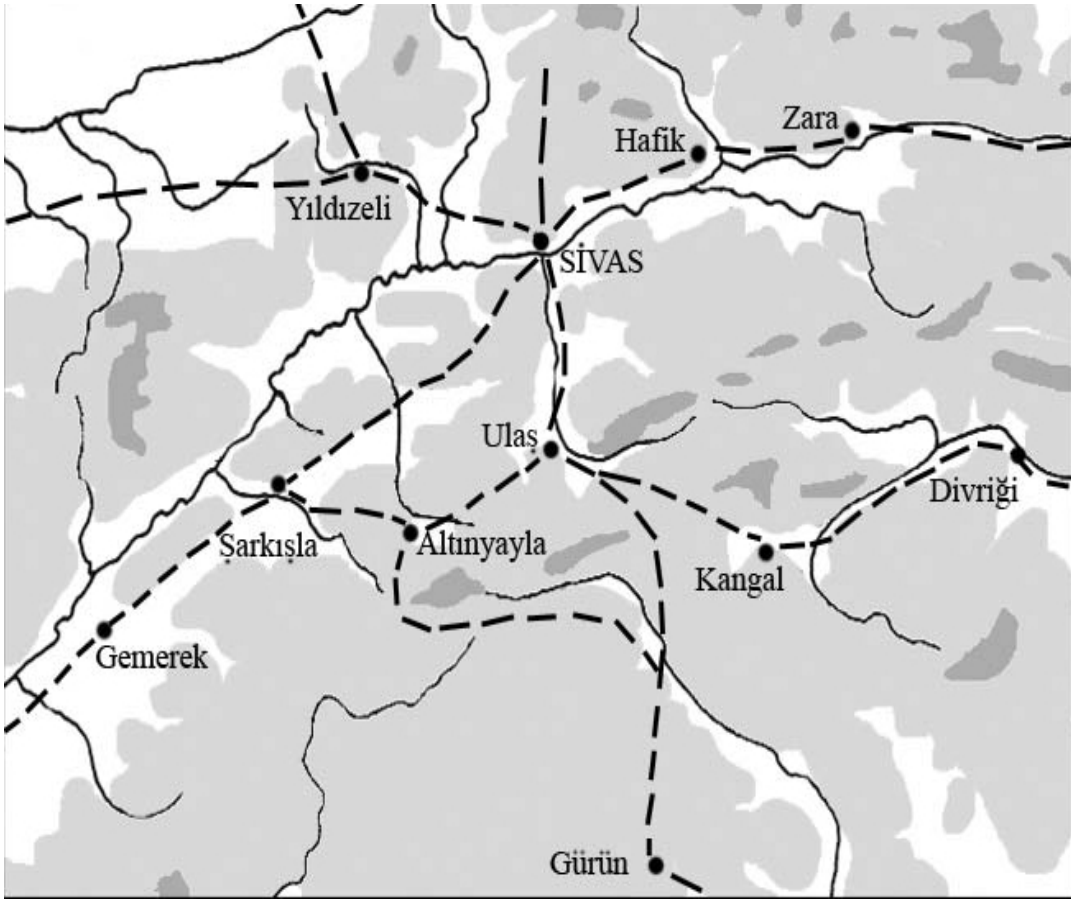
KONYA	-Kraman yolu Han
KONYA	-Ankara yolu Hızırhoca Hanı
KONYA	-Karaman Kozak Hanı
KONYA	-Ankara yolu Sergendan Hanı
KONYA	-Eğirdir yolu-Kireli Kömürcü Hanı
KONYA	-Eğirdir yolu Kireli �er�i Hanı
KONYA	-Eğirdir yolu Selki Hanı
KONYA	-Seydişehir-Hatunsaray �evresinde Hatun Saray Hanı
KONYA	-Seydişehir yolu-Hatunsaray Hatun Saray Hanı
KONYA	-Gırvat Gırvat (Yıkık) Hanı
KONYA	-Hatunsaray Pamukçu Hanı
KONYA	-Hatunsaray yolu Belbaşı Hanı
KONYA	-Silifke yolu Toroslar Sultan Hanı
KONYA	-Karaman yolu-Kaşınhan Kaşın Hanı
KONYA	-Karaman yolu Seyetihan yakını Seyeti Han
MALATYA	-Sivas Yolu-Hekimhan Hekim (Taş) Hanı
MALATYA	-Kayseri Yolu Han
MALATYA	-Kayseri Yolu Sarı Han
MALATYA	-Elbistan Yolu Ağachan Ağaç Hanı
MAYATYA	-Kayseri Yolu Şahnahan Köyü Şahna Han
MARAŞ	-Eshab�lkeyf Han
MARAŞ	-Elbistan-Kapıdere İş arası Kamereddin (Derbentağzı) Hanı
MARAŞ	-Kuru Han

MARAŞ	-Zilli (Kurpi) Han
MARAŞ	-Çavlı Köyü Çavlı Hanı
MARAŞ	-Besni-Kayseri Yolu Hasköy Hanı
NEVŞEHİR	-Aksaray yolu Alay Han
NEVŞEHİR	-Ürgüp Sarı Han
NEVŞEHİR	-Kırşehir yolu Sünnetli Han I
NEVŞEHİR	-Kırşehir yolu Sünnetli Han II
NEVŞEHİR	-Develi-Aksaray yolu Til Köyü Til (Dolay) Han
NEVŞEHİR	-Aksaray yolu Öresin Köyü Öresin (Delik) Hanı
NİĞDE	-Ak Han
NİĞDE	-Konya-Aksaray arası Böget Han
NİĞDE	-Ereğli-Tarsus yolu Çifte Han
NİĞDE	-Kayseri yolu Misli Han
NİĞDE	-Sacrı Han
NİĞDE	-Ereğli yolu Sıraçakıl Han
NİĞDE	-Gömük (Han?)
NİĞDE	-Bor, Bor Han
NİĞDE	-Develi-Aksaray-Ağızkara köyü Ağzı Ağzı Kara
NİĞDE	(Hoca Mesut) Hanı
NİĞDE	-Aksaray Kılıçarslan Hanı
NİĞDE	-Aksaray-Sultanhan Sultan Hanı
SIİRT	-Malabadi
SIİRT	-Diyarbakır-Bitlis yolu Bekirhan Han
SIİRT	-Diyarbakır-Bitlis yolu Han Mahallesi (Çay Han?)

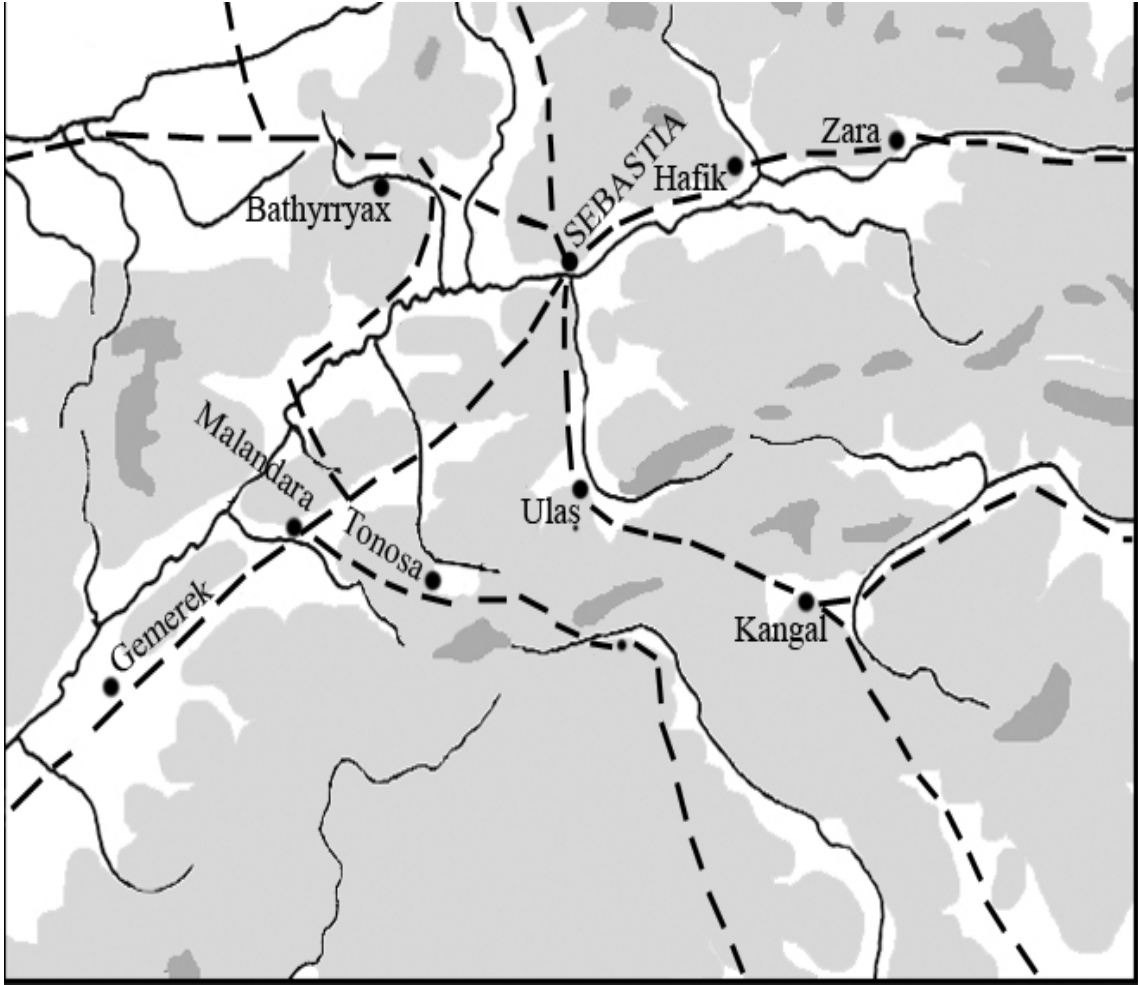
SİİRT	-Diyarbakır-Bitlis yolu Eskibayhan (Han?)
SİİRT	-Diyarbakır-Bitlis Veysel Karanî (Han?)
SİİRT	-Diyarbakır-Bitlis Bayhan (Havil Hanları)
SİNOP	-Havza yolu Durağan (Durak Süleyman Pervane) Hanı
SİNOP	-Boyabat Çukur Han
SİNOP	-Gökçe ağaç, Gökçe ağaç Han
SİVAS	-Kayseri yolu Latif Hanı
SİVAS	-Kayseri yolu Gemerek köyü Şahrüh Köp. Hanı
SİVAS	-Kayseri yolu Gedik Han
SİVAS	-Kayseri yolu (Gedik Han'dan sonra) Lala Hanı
SİVAS	-Divriği Erzincan yolu Dibli (Kara) Hanı
SİVAS	-Kangal yolu Tacer Hanı
SİVAS	-Kangal yolu Selçuk Hanı
SİVAS	-Divriği-Harput yolu Hanbağları Kervansarayı
SİVAS	-Divriği-Zara yolu Pamuk Hanı
SİVAS	-Divriği-Harput Kantarmış (Decde) Hanı
SİVAS	-Divriği-Çaltı yolu Burma Han
SİVAS	-Divriği-Burmahan'm doğusunda Rabat köyü (Han?)
SİVAS	-Kangal-Alacahan Alaca Han
SİVAS	-Kangal-Maltepe (Han?)
SİVAS	-Kangal Kumsorun Hanı
SİVAS	-Malatya yolu Kervansaray köyü (Kervansaray?)
SİVAS	-Kangal-Malatya Han köyü Çukur Çayır Hanı
SİVAS	-Tokat yolunda Yıldızeli (yeni) Han

SİVAS	-Çamlıbel Kervansaray'ı
SİVAS	-Tokat yolunda Paşa Hanı
SİVAS	-Tokat yolunda Ağca Hanı
SİVAS	-Erzurum yolu İbnirahat Hanı
SİVAS	-Zara-Divriği yolu Tepe (Sarp) Han
SİVAS	-Ağaç Han
SİVAS	-Handere Mircinge Hanı
SİVAS	-Çaltı Vadisi Han
SİVAS	-Halimin Hanı (Sivas'a 20 km kala)
SİVAS	-Yer Han
TOKAT	-Sivas yolu Artova Yıldız (Çiftlik, Temene) Hanı
TOKAT	-Amasya yolu Dazyı Han
TOKAT	-Sivas yolu Tahtoba köyü Taht Oba Hanı
TOKAT	-Zile yolu Pazar köyü Mahperi Hatun Kervansarayı
TUNCELİ	-Harput-Divriği Çemişgezekin kuzeydoğusunda Rabat köyü Hanı
URFA	-Gaziantep-Adıyaman yolu Keferhan köyü (Han?)
VAN	-Tebriz yolu Erçek Han?
YOZGAT	-Çayıralan Çayırşehir Hanı
YOZGAT	-Zile yolu Çekerek Suyu Çekerek Suyu Hanı
YOZGAT	-Zile yolu Sarayözü köyü Çınçınlı (Cimcimli Sultan) Hanı
YOZGAT	-Ankara Delice suyu Delice Suyu Hanı
YOZGAT	-Zile-Kırşehir yolu Hanözü köyü (Han?) -
YOZGAT	Sorgun-Ankara yolu İmirhan köyü (Han?)(Tuncer, 2007: 91-94)

Ek- 2 KIZILIRMAK VE FIRAT HAVZALARINI BİRBİRİNE BAĞLAYAN ESKİ
KERVAN YOLLARI

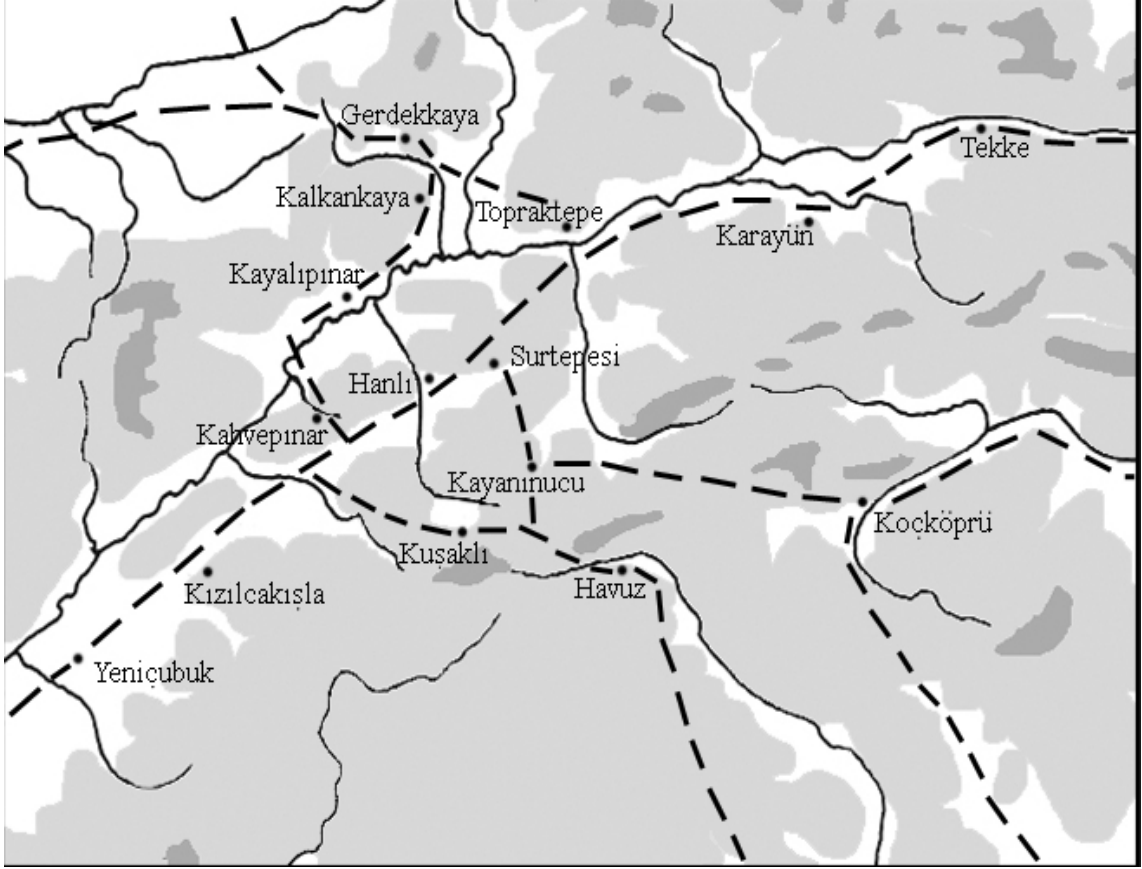

Şekil: 1 Modern Yol Güzergâhları (Ökse, 2004: 30-34)

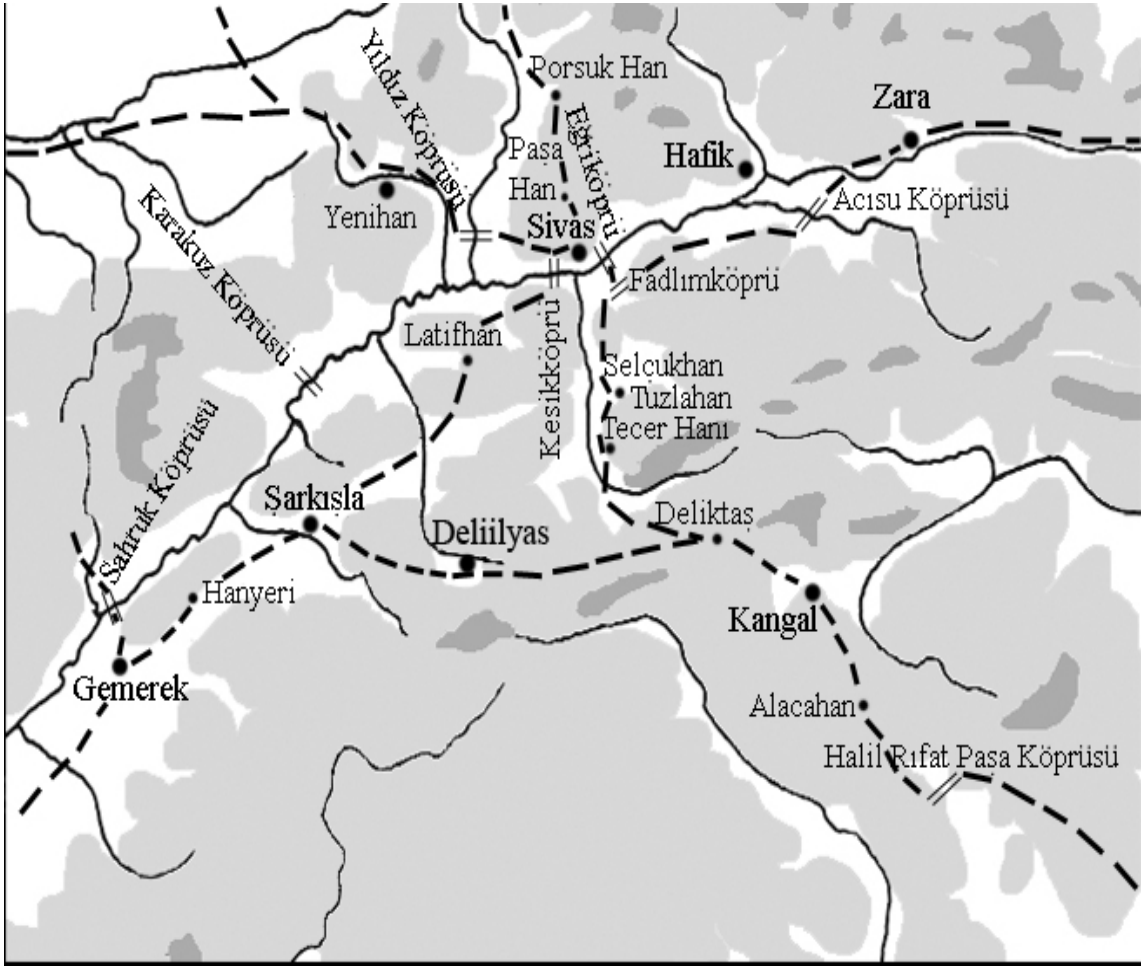

Şekil: 2 Helenistik-Roma-Bizans Yol Güzergâhları (Ökse, 2004: 30-34)

Şekil: 3 Erken-Orta-Geç Tunç ve Demirçay Yol Güzergâhları (Ökse, 2004: 30-34)

Şekil: 4 Selçuklu ve Osmanlı Yol Güzergâhları (Ökse, 2004: 30-34)

ÖZ GEÇMİŞ

1977'de Tokat/Turhal da doğdu. İlköğrenimini Pazar/ Bağlarbaşı'da, orta öğrenimini Turhal'da tamamladı. Lisans öğrenimini ise Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Amasya Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümünde tamamlayarak 2001 yılında mezun oldu. Aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde Sosyal Bilgiler Öğretmeni olarak atandı. 2007 yılından itibaren Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim dalı, Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı alanında yüksek lisans eğitimini sürdürmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.